

І. В. Козлик

**МЕТОДОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА
ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА**

*Цикл статей, присвячений світлій пам'яті
мого друга, видатного українського методиста,
культуролога і поета
Юрія Ібрагімовича Султанова*

*Стаття друга. Загальна структура сучасної методологічної
сфери як такої. Площина загальної методології.*

(Уперше надрукована: Зарубіж. літ. в навч. закл. — К., 2004. — № 1. — С. 54–59 і
№ 5. — С. 56–62)

Стаття друга

ЗАГАЛЬНА СТРУКТУРА СУЧАСНОЇ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ ЯК ТАКОЇ. ПЛОЩИНА ЗАГАЛЬНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

Говорячи сьогодні про методологічну сферу людського мислення і діяльності, варто усвідомлювати, що ми маємо справу з певним ієрархічно влаштованим простором, який містить, як мінімум, три рівні (і відповідно три поняття), що у своїй системній взаємопов'язаності та взаємопроникливості утворюють цю інтегративну галузь і входять у структуру категорії, що її позначає.

Іншими словами, сьогодні, як на мене, доводиться говорити не про традиційно одну, а щонайменше про *три методологічні площини*, на перетині векторів дії яких повинна розгортатися сучасна перспективна науково-дослідна діяльність у будь-якій з своїх конкретних ділянок. Це, по-перше, *площина загальної методології*; по-друге, *площина методології науки загалом* і, по-третє, *площина методології конкретної (спеціальної) науки*. Звідси необхідність скоординувати методологічну проблематику і науки про літературу на кожній з вказаних площин методологічної роботи, які мають свою сукупність взаємопов'язаних застережень і приписів, спрямованих на визначення динамічного горизонту¹ і направляючих регулятивів пізнавальної діяльності.

1. Площина загальної методології

Потреба в оформленні методологічних пошуків у самостійну, відмінну від науки і відокремлену від неї галузь мислення і діяльності, яку можна назвати *загальною (чи власне) методологією*, викликана наявною у сфері розвитку науки і пізнавальної діяльності ще з ХХ століття так званою

¹ Йдеться про такий обрій, який зсувається, зміщується разом з рухом. Саме таким, з точки зору Г.-Г. Гадамера, є горизонт буття і горизонт істини (див. про це: *Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В.* Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури. — К., 2000. — С. 123.

методологічною ситуацією, коли, по-перше, виникла необхідність свідомо і цілеспрямовано будувати діяльність, дії, організовуючи їх на базі постійної рефлексії того, що робиться, і того, що отримується у підсумку, а, по-друге, коли нема відповідних дій для постановки і вирішення нових завдань і треба ще їх побудувати разом з необхідними для них умовами і засобами. А така робота, і з цим не можна не погодитися, не схожа на традиційне наукове дослідження, а тому дає те, що не подібне на традиційні наукові знання. Вона має не суто споглядальну чи теоретичну, а принципово практичну спрямованість, тому що викликається і стимулюється виникненням таких проблем, які ще не ставилися у минулому і не мають свого інертного досвіду вирішення².

Мета загальної методології полягає у тому, щоб подолати:

— здійснене тотальною диференціацією і спеціалізацією наук руйнування єдиної картини світу;

— наслідки наукоцентризму та лінійності у питаннях про мислення і гносеологічну діяльність;

— обмеженість суто наукового мислення і здійснити соціальну чи кооперативну організацію різних сфер і організмів в сучасній діяльності на базі певного нового типу мислення, „який би зробив можливою інтеграцію і який разом з тим буде нести інтеграцію ніби в собі”³.

Загальна методологія постала сьогодні як окрема історична формація (тип, вид, конструктивна форма, форма організації) мислення і діяльності, яка має *надпредметний* характер і тому протиставляється традиційним формаціям (включаючи і науку у вузькому розумінні), має свій особливий спосіб побудови, свої особливі мисленнєві структури, організованості знань, норми, стандарти, схеми суджень і висновків.

² Див. про це докл.: *Щедровицький Г. П.* Методология и наука // *Щедровицкий Г. П.* Философия. Наука. Методология. — М., 1997. — С. 335–336.

³ Див.: *Щедровицький Г. П.* Об одном направлении в современной методологии // *Щедровицкий Г. П.* Философия. Наука. Методология. — М., 1997. — С. 408–409, 396, 390; *Щедровицький Г. П.* Методология и наука. — С. 337.

Надпредметний характер загальної методології полягає у тому, що методологічна робота і методологічне мислення практично будуються на об'єднанні (синтезі) конструктивної, історичної, нормативної, методичної, проектної та власне наукової точок зору. Звідси специфічно методологічна робота в галузі загальної методології (тобто власне методологічна робота, суттєво відмінна від роботи вченого-дослідника) проводиться на шляхах: а) поєднання емпіричного аналізу з історичним підходом й історичними уявленнями чи представленнями з одночасним здійсненням традиційної філософської схематизації сенсів; б) розгляду отриманих результатів не як знань у звичному розумінні цього слова, а перш за все як нормативних конструкцій, як здійснення знаннєвого і знакового конструювання⁴.

Звідси загальна методологія репрезентує себе як інтегративне мислення і співорганізуюча різні дисципліни і різні стилі мислення єдина форма роботи з науковими предметами — через них та поверх них, — і цим організовує той *суперпростір*, в якому тільки і можливе порозуміння, зняття негативних наслідків самоізолюваності різних мисленнєвих і діяльнісних сфер. Виникнувши з нагальної потреби врахувати кардинальні зміни у відношеннях між традиційними методологією, філософією, логікою, епістемологією, теорією пізнання, наукою тощо, сучасна методологія в найзагальнішому визначенні постає місцем (топом, площиною) існування певної єдиної „світоглядної” надпідвалини будь-якої діяльності і мислєдіяльності, що розташовується над конкретною діяльністю в якості певної засадничої спільності, яка уможлиблює продуктивні діалог, зіставлення, взаємодію, взаємокоординацію, взаємодоповнення, взаємопоєднання та кооперацію між різними діяльностями та підходами. А все це створює необхідну для життєвого культуротворення ситуацію взаємопорозуміння та співучасті.

⁴ Див. про це: *Щедровицький Г. П.* Методология и наука. — С. 328–337; *Щедровицький Г. П.* Об одном направлении в современной методологии. — С. 390.

У такому розумінні загальна методологія знімає як непродуктивну традиційну опозицію „ідеалізм–матеріалізм”, натомість висуває ідею переосмислення усього досвіду ідеалізму як активної філософії і як вихідної засади людської діяльності та мислєдіяльності⁵. Така настанова передбачає органічне поєднання традиційних сфер класичного ідеалізму (теорії мислення, теорія діяльності й ін.) з матеріалістичним припущенням про те, що світ існує реально. А це створює динамічний простір (місце) для пізнавальної і творчої роботи людини, де вирішальним постає сама динаміка стосунків усього, що є в людині (свідомість і т. п.), і того, що є поза людиною, тобто створеного як нею, так і природою.

Такий суперпростір сучасна загальна методологія спроможна створювати завдяки тому, що, враховуючи залежність знань й уявлень від характеру використаних при їх отриманні мислительних засобів та методів аналізу, в центр специфічної власне методологічної роботи кладе не якісь окремі з існуючих гносеологічні чи епістеміологічні засади, теорії, методики чи їх змістовно-ідеологічні компоненти, а зосереджується перш за все на сутнісних, глибинних *операційних структурах та системах, технологіях,*

⁵ З матеріалістичної точки зору, взятої в її масово експлуатованих вульгарних тлумаченнях, існує тільки те, що бачиш, і тому все питання зводиться до проблеми правильності відображення. Така позиція у сфері науки характеризується у площині діяльнісного підходу як нетворча, інертна, непродуктивна, оскільки «„побачити” можна тільки те, що знаєш і для чого слово маєш. ...<А слова ці> створюють учені на зразок Галілея, котрий був ідеаліст, платонік. Тому, коли в науці були ідеалісти, вони просували науку...», тому що їм потрібні діяльність і мислення (*Щедровицький Г. П. Перспективи и программы развития СМД-методологии // Щедровицький Г. П. Философия. Наука. Методология. — М., 1997. — С. 557, 556.*)

Цікаво, що і в новітніх українській постмодерністських часописах на зразок львівського видання „І” можна знайти думку про перспективну продуктивність ідеалізму, з якою можна пов’язувати сьогоднішні наші надії на майбутнє. Так, запорізький культуролог Д. Сепетий вважає, що світогляд матеріалізму здійснював лише негативну частину ніцшеанської програми „переоцінки цінностей” як „одного з необхідних етапів розвитку фавстівської культури. Але, якщо на цьому етапі вона і зупиниться — то це означатиме її кінець. Необхідно перейти до позитивного етапу — нового поцінування цінностей”, для чого „потрібний новий ідеалізм”, який ґрунтуватиметься „на глибинних інтуїціях і світопочутті фавстівської культури” (*Сепетий Д. Коли повернеться доктор Фавст? „Похорон” Фавста: погляд з відстані 80 років // „І”: Незалежний культурологічний часопис. — Львів, 2002. — Число 26. — С. 181, 182.* У всіх цитатах збережено авторський правопис — *І. К.*). І далі Д. Сепетий знаходить підтримку своєї позиції в памфлеті Миколи Хвильового „Думки проти течії” (1926), цитуючи з нього наступні слова: „Зовсім помиляється Шпенглер: він везе на катафалку не Фауста, ...бо доктор із Вюртемберга безсмертний, поки існують сильні, здорові люди” (там само. — С. 182; висловлювання М. Хвильового — див.: *Хвильовий М. Думки проти течії // Хвильовий М. Твори: У 2 т. — К., 1990. — Т. 2. — С. 468.*) Знову і знову та ж сама ідея активної (творчої, натхненної і т. і.) у своїй життєвій позиції людини.

процедурах, засобах, формах, способах, напрямках миследіяльності як такої, взятих у їх зв'язках, співвіднесеності і можливостях взаємодії між ними. При цьому „методологія прагне поєднати і поєднує знання про діяльність і мислення <рефлексивні знання> зі знаннями про об'єкти цієї діяльності і мислення <безпосередньо об'єктними знаннями>”. Звідси *об'єкт загальної методології* — це „особливого ґатунку зв'язка з двох об'єктів, де всередину для первісного для методології об'єкта — діяльності та мислення — вставлений інший об'єкт — об'єкт цієї діяльності і цього мислення. Тому методологія завжди має справу з подвійним об'єктом”. А, значить, і суто методологічне знання (умовно кажучи, *квазізнання*⁶, на відміну від власне наукового знання у звичному розумінні цього слова) полягає у визначенні того, як встановлюються способи поєднання таких різнотипних знань, як знання про діяльність і знання про об'єкт цієї діяльності. При цьому обов'язковою вимогою до цілісних і єдиних специфічних методологічних знань є та, щоб ними можна було користуватися в практичній (наприклад, науково-дослідній) діяльності⁷. У цьому і полягає вище згадувана принципова практична спрямованість власне методологічних знань.

Виявляючи методологічні знання на основі аналізу усього накопиченого ґносеологічного і загалом культурного досвіду, сучасна загальна методологія здійснює *переінтерпретацію, реорганізацію та переупорядкування* основних проблем філософії, логіки, ґносеології, епістемології та наукознавства, приводячи їх до нової системної ієрархічної єдності як базового знаряддя миследіяльності.

Іншими словами, продуктом власне методологічної діяльності, відмінної від суто науково-пізнавальної роботи, постає сукупність взаємопов'язаних *застережень, приписів* (а не аксіом чи постулатів, які, як правило, функціонують у галузі власне теорії), мета яких — дати певні єдині

⁶ Про поняття „квазізнання” — див.: *Щедровицький Г. П.* Об одном направлении в современной методологии. — С. 409–410.

⁷ Див. про це докл.: *Щедровицький Г. П.* Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок // *Щедровицький Г. П.* Избранные труды. — М., 1995. — С. 97, 98.

(за своєю загальністю), взаємоузгоджені базові внутрішні *регулятиви і норми*⁸, *проекти і конструкції*, які би уможливили максимально свідоме, цілеспрямоване розгортання зокрема „гносеологічної гри” у сфері культуротворення на тому рівні, який відповідає як досягнутому на сьогоднішній день в культуротворчій мисленнєвій та практичній діяльності людства (включаючи сюди філософію, мистецтво, науку у звичному розумінні цього слова, інженерію, проектування тощо), так і враховує проблематику подальшого просування у майбутнє. На відміну від продуктів конкретно-наукової роботи — знань, що перевіряються на істинність, продукти методологічної роботи „не можуть перевірятися і ніколи не перевіряються на істинність”, а лише перевіряються на можливість бути реалізованими⁹.

Необхідність в наявності таких регулятивів і норм, „які існують *всередині* діяльності як її природничо-історичні умови й обмеження”, визначають її, задають їй цілі та закони¹⁰, зумовлена перш за все специфікою культури як штучного утворення, яке виникає і підтримується у своєму існуванні свідомими зусиллями людей. У цьому відношенні одною із основних засад загальної методології покладається поділ світу на первинний світ мислєдіяльності і вторинний натуральний світ природи, коли останній тлумачиться як конструкт натуралістів і тому не може претендувати на місце реальності¹¹. Такий поділ реалізує методологічні опозиції *штучне–натуральне, культура–природа*. Натуральний світ, акцентує Г. П.

⁸ Враховуючи штучний характер усіх культурних утворень у їх протиставленні утворенням природним, поняття *норми* набуває особливої ваги: система штучна, якщо існує норма, і природна, якщо такої норми нема; умови відтворення структури підлягають „природному” розвитку „середовища”, а „норми” зберігають свою сталість, не дивлячись на всі зміни умов (див.: Щедровицький Г. П., Лефевр В. А., Юдин Э. Г. „Естественное” и „искусственное” в семиотических системах // Щедровицький Г. П. Избранные труды. — М., 1995. — С. 52, 54).

⁹ Див.: Щедровицький Г. П. Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок. — С. 95.

¹⁰ Див. про це: Щедровицький Г. П. Проблемы и проблематизация в контексте программирования процессов решения задач // Щедровицький Г. П. Философия. Наука. Методология. — М., 1997. — С. 437; Щедровицький Г. П., Генисаретский О. И. Методологическая картина дизайна // Щедровицький Г. П. Избранные труды. — М., 1995. — С. 318.

¹¹ Щедровицький Г. П. Перспективы и программы развития СМД-методологии. — С. 563.

Щедровицький, не має історичного існування, і, згідно з давньогрецькими філософами, є нескінченним і завжди рівним собі, чому і може бути достатньо описаний в категорії натурального (= природничо-наукового). В свою чергу, мислення (миследіяльність) як інший, ненатуральний, тобто соціокультурний та історичний світ, має історичне існування і тому разом з історією як *штучно-природним процесом* вимагає для свого аналізу суттєвого розширення категоріальної бази. Принципова недостатність для аналізу сфери людського мислення і діяльності (миследільності) тільки категорій натурального обумовлена і тим, що „одним з найважливіших факторів історичного процесу стає цільова людська дія. І як така — як цільова і як дія — вона не підлягає категорії природного. Більше того, дія взагалі незаконотворна..., і підходити до дії з точки зору традиційних уявлень про природний процес та пошуку законів цього природного процесу безглуздо, нефективно і непродуктивно”¹². Як штучно-природні світи, „і світ мислення, і світ соціальний суть штучно-природні світи <кентавр-системи>”, які містять у собі принципово різні процеси — природний і штучний, а тому повинні одночасно описуватися як в категоріях природного, так і в категоріях штучного, тобто в категоріях цілеспрямованої дії¹³. І саме з послідовним проведенням у дослідницькій діяльності диференціації плану природного існування (природної еволюції) та планів штучних, цільових частина методологів пов’язує можливість відновлення науками своєї ефективною ролі та функції¹⁴.

Звідси в загальній методології походить обґрунтування більш широкого — *діяльнісного* (в подальших еволюційних переформулюваннях —

¹² Щедровицький Г. П. Философия у нас есть // Щедровицький Г. П. Философия. Наука. Методология. — М., 1997. — С. 13.

¹³ Там же. — С. 13, 12.

¹⁴ Див.: там же. — С. 13–14. До речі, „кентавроподібними” образами, що поєднують у собі взаємовиключаючі риси, все більше послуговуються у відображенні об’єктів мікросвіту, квантової реальності, які не підлягають простому спогляданню. Більше того, кентавроподібність понять і наявність *засобів переходу між якісно різними галузями* (= ситуація методологічної надпредметності) виявляються основними у характері мов нового типу фізичних наукових теорій, започаткованих квантовою механікою (див. про це: Лук’янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури. — С. 201–202, 167).

миследіяльнісного та системомиследіяльнісного) — підходу, призначеного доповнити (= зняти абсолютну монополію, ліквідувати гегемонію) собою звичний за останні триста років і при цьому більш вузький природничо-науковий (в інших формулюваннях — споглядальний, натуралістичний) підхід і цим спростувати чинність пов'язаних з його пануванням колізій і проблемності¹⁵.

Спираючись на наявні методологічні дослідження другої половини ХХ століття¹⁶ і здійснивши їх концептуально-цілеспрямовану аналітичну систематизацію із залученням певного історико-наукового контексту, цей підхід можна охарактеризувати наступним чином.

Діяльнісний підхід на протигагу традиційному науково-споглядальному (= пасивному) підходу формувався у сфері інтенції (настанови) на активну дію, згідно з якою людина не може знімати з себе відповідальності, а суб'єктивний підхід і вольове рішення виявляються необхідними у кожній справі і є тим, що вимагається від кожного. Така інтенція цілком органічна тій тенденції суспільної культурної свідомості, яка знайшла своє втілення ще в 1919 році в тезі Михайла Бахтіна про необхідність реального, здійсненого в людській особистості взаємопроникнення науки, мистецтва і життя та в обстоюваній у 20-ті роки ХХ століття Хосе Ортегою-і-Гасетом ідеї шляхетної людини як культурної

¹⁵ За всіх відмінностей та протистояння між собою, пояснює Г. П. Щедровицький, „ці два підходи...швидше *доповнюють* один одного. Та одночасно вони нерівнозначні з точки зору загальності: діяльнісне представлення <підхід> є більш *широким*, воно *включає* і *пояснює* натуралістичне..., хоча разом з тим натуралістичне представлення не може бути зведене до діяльнісного і стати його частиною. Саме тому ми говоримо, що натуралістичне представлення доповнює діяльнісне” (*Щедровицький Г. П. Исходные представления и категориальные средства теории деятельности // Щедровицький Г. П. Избранные труды. — М., 1995. — С. 280*).

¹⁶ Я маю на увазі перш за все результати методологічних студій Г. П. Щедровицького і його учнів, в яких критично враховано досвід праць провідних західних учених, зокрема Т. Котарбінського, М. Вебера, Дж. Міда, Т. Парсонса й ін. До речі, ще з кінця 1920-х років, коли польський філософ і соціолог Тадеуш Котарбінський (1886–1981) виклав основи праксеології як науки про діяльність, ця наука використовувалася попри все інше і в якості методологічної підвалини гуманітарних і суспільних наук. У свою чергу, і загальній теорії дії, про яку пізніше говорив американський соціолог Толкотт Парсонс (1902–1979), теж пророкувалася роль методологічної та теоретичної основи всіх гуманітарних й суспільних наук (аналітичний огляд з бібліографічними посиланнями на конкретні джерела виникнення й основних ліній розвитку науки про діяльність на Заході і в колишньому СРСР — див.: *Щедровицький Г. П. Исходные представления и категориальные средства теории деятельности. — С. 237–239*).

цінності¹⁷. Разом з тим інтенція на активну дію людини цілком співзвучна сучасним стратегіям осмислення людського буття як відкритого не тільки Всесвіту, але й творчій активності самої людини, в основі яких знаходиться визнання свободи людини, її права самостійно вирішувати, як саме розвивати себе¹⁸.

У задаванні основної організаційної структури мислення діяльнісна точка зору виходить з самих систем діяльності і мислення, з тих засобів і методів, тієї техніки і технології, тих процедур та операцій, онтологічних схем й уявлень, які складають структуру мислєдіяльності та задають основні форми її організації. Звідси будь-яка даність об'єкта вивчення розглядається

¹⁷ Див.: *Бахтин М. М. Искусство и ответственность* // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. — М., 1979. — С. 5, 6; *Ортега-и-Гасет Х. Бунт мас* // Ортега-и-Гасет Х. Вибрані твори / Пер. з ісп. — К. 1994. — С. 18, 35, 39–40. Постає очевидним, що обґрунтування діяльнісного підходу, виходячи з інтенції на активну дію, тісно пов'язує методологічні виклади Г. П. Щедровицького не тільки з ідеєю активності суб'єкта, яка вважається головним філософським досягненням Канта, не лише зі спонукаючою людиною до діяльності системою морального ідеалізму Фіхте, положення якої активно цитує Г. П. Щедровицький, але й з філософською системою Шеллінга, де, як відомо, ідеї діяльнісної активності і одночасно відповідальності людини, взяті у нерозривному зв'язку з проблемою її справжньої свободи, посідають одне з чільних місць. «Ми повинні, — читаємо у „Філософських листах про догматизм і критицизм” (1795), — бути тим, за що ми хочемо видавати себе теоретично, але в тому, що ми дійсно такі, нас може переконати тільки наше прагнення стати такими. Це прагнення реалізує наше знання для нас самих, і тим самим це знання постає чистим продуктом нашої свободи» (*Шеллинг Ф. В. Философские письма о догматизме и критицизме* // Шеллинг Ф. В. Соч. / Пер. с нем. М. И. Левиной, А. В. Михайлова. — М., 1998. — С. 74). Так само тісно пов'язаними з філософським спадком цього видатного німецького філософа-ідеаліста видаються і вказані ідеї М. М. Бахтіна та Х. Ортеги-и-Гасета. Це зокрема стосується Шеллінгового розгляду мистецтва як синтезу знання і вчинку (див. про це: *Гульга А. В. Философское наследие Шеллинга* // Шеллинг Ф. В. Соч. / Пер. с нем. М. И. Левиной, А. В. Михайлова. — М., 1998. — С. 29; *Лазарев В. В. Философия раннего и позднего Шеллинга* / Отв. ред. Т. И. Ойзерман. — М., 1990. — С. 130–131).

¹⁸ У цьому відношенні можна стверджувати, що і діяльнісний підхід, який обстоювали Г. П. Щедровицький і його послідовники, і вказані ідеї М. М. Бахтіна та Х. Ортеги-и-Гасета розглянуті у контексті інтерпретації людської дії філософським антропологом Чарльзом Тейлором, дискусії Г. Франкфурта про бажання другого порядку, розгляду Ернстом Тагендхетом процесу самодетермінації людини, вчення постмодерніста Мішеля Фуко про технології самості, новітніх медитацій представника прагматизму й аналітичної філософії Ричарда Рорті про самореалізацію особистості, а також разом з вченням одного з родоначальників філософської антропології Гельмута Плеснера про опозиційність людського буття Всесвіту, тлумаченням філософським антропологом Арнольдом Геленом людського буття як незавершеного буття, дискусією філософа-діалогіста Мартіна Бубера про дистанційованість людського буття від буття космосу, — усі вони можуть сприйматися як різні інтерпретації тези про відкритість людського буття (виклад перелічених контекстних позицій та їх оцінку — див.: *Taylor Ch. Human Agency and Language*. — Cambridge, 1985; *Frankfurt H. The Importance of What We Care About*. — Cambridge, 1988; *Tugendhat E. Self-Consciousness and Self-Determination*. — Cambridge, 1986; *Фуко М. Забота о себе* // *История сексуальности – III*. — К., 1998; *Рорті Р. Случайность, ирония и солидарность*. — М., 1996; *Бубер М. Два образа веры*. — М., 1995; *Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури*. — С. 164).

як результат діяльності людини¹⁹, а подальше удосконалення науки як діяльності пов'язується з орієнтацією на засоби, методи і структури цієї діяльності. За таких умов загальна методологія постає теорією людської діяльності, її предметом виступає діяльність по отриманню знань, кожне з яких характеризуватиметься з двох сторін (тобто у відповідності до тих вимог, що висуваються до них діяльністю, в якій вони будуть використовуватися, й у відповідності з тими видами діяльності, які повинні бути здійсненими для отримання цих знань). В свою чергу, методологічні знання за таких умов постануть керівним спрямовуючим фактором при пошуку і створенні нових засобів зокрема наукового дослідження, оскільки ці специфічні знання заздалегідь проектують ту діяльність, яку ще тільки треба здійснити.

Такій загальній методології як надпредметній структурі, що охоплює як предмети, так і різного роду практики, і запропонує безліч різних відношень до них, притаманний *структурно-системний характер*. Вона спрямована не на системні об'єкти і не на змістовні основи системних

¹⁹ «...Між діяльністю та її об'єктом нема відношення „ціле–частина”: діяльність не додається до об'єкта як друга, доповнюючи його частина і точно так само об'єкт не є просто частиною діяльності; об'єкт діяльності входить до діяльності багаторазово — і як її елемент, і як зміст інших елементів, наприклад, знань, і як матеріал» (*Щедровицький Г. П.* Принципы и общая схема организации системно-структурных исследований и разработок. — С. 97). Більше того, і сама наука загалом, підкреслює Г. П. Щедровицький, „на питання про реальність не відповідає”, тому що об'єкти наукового вивчення „не можна знайти в реальному світі. ...Об'єкти наукового вивчення *конструюються* спеціально для вивчення”, що традиційно завжди робила аристотелівська метафізика, а пізніше — онтологія (див. про це: *Щедровицький Г. П.* Философия, методология, наука // *Щедровицький Г. П.* Философия. Наука. Методология. — М., 1997. — С. 534, 535). Тут знов ж таки доречно згадати деякі висловлювання Ф. В. Шеллінга, які стосуються питання про об'єкт неемпіричної науки. Так, у „Вступі до начерку системи натурфілософії...” (1799) німецький філософ-ідеаліст пише: „...перший крок до науки здійснюється, у всякому разі у фізиці, за допомогою того, що дослідники починають самі створювати об'єкти цієї науки. ...Протилежність між емпірією та наукою ґрунтується на тому, що перша розглядає свій об'єкт у *бутті* як щось завершене, створене, друга, навпаки, бачить свій об'єкт у *становленні* як щось таке, що ще тільки повинно бути утворене” (*Шеллинг Ф. В.* Введение к наброску системы натурфилософии, или О понятии умозрительной физики и о внутренней организации системы этой науки // *Шеллинг Ф. В.* Соч. / Пер. с нем. М. И. Левиной, А. В. Михайлова. — М., 1998. — С. 242, 249–250). І в його ж „Системі трансцендентального ідеалізму” (1800) читаємо: „Кожна наука, якщо вона не є емпіричною <тобто виходить не з наявного буття, а з вільної дії, яка може бути тільки постульованою>, повинна вже своїм першим принципом виключати будь-який емпіризм, тобто не передбачати свій об'єкт даним, а *створювати* його” (*Шеллинг Ф. В.* Система трансцендентального идеализма // Там же. — С. 337, 336).

досліджень²⁰, а на системно-структурну миследіяльність, описує її процеси, механізми, побудову, тобто на особливі моделі, задаючи жорсткі правила роботи з ними. При цьому діяльність тлумачиться як неоднорідна структура, що утворюється вихідним матеріалом, знаряддями, засобами та діями і поєднує різноспрямовані процеси, які протікають в різному темпі і в різний час. Ось чому загальна методологія неминуче постає гетерогенною та гетерархованою системою, яка одночасно має як ступінчато-ієрарховану, так і „матрьошкову” будову. В силу цього діяльнісний підхід і та методологія, яка його реалізує, втілюють у собі загальну „системну орієнтацію”, „системну ідеологію” як явища виключно соціологічного, а не логічного чи епістемологічного²¹ плану і є носієм загальної настанови на перспективне і продуктивне суспільно організоване соціокультурне об’єднання²².

Виходячи з цього основними нормативними приписами (застереженнями) чи принципами загальної методології (вони ж — найосновніші методологічні засоби і категорії, поняття), що базується на підвалинах діяльнісного підходу, є:

²⁰ Під змістовними основами розуміється загальне уявлення про системи, однакові засоби і методи дослідження, спільні категорії мислення і т. і. Не можна визначати системний підхід, пояснює Г. П. Щедровицький, „через поняття системи, не додаючи до цього вказівку на те, хто саме досліджує систему і як він досліджує...”. Характеристики системи як об’єкта „ні в якому разі не будуть співпадати з характеристиками системного підходу як метода мислення і діяльності”, бо системне представлення є саме об’єктивуванням процедур і метода в чужому для них об’єктному вигляді, коли подання об’єкта як системи є проєкцією на об’єкт самого методу чи процедур роботи. Важливо також мати на увазі, що об’єкти, подані у вигляді систем, в принципі можуть досліджуватися і несистемними методами (див.: *Щедровицький Г. П. Системное движение и перспективы развития системно-структурной методологии // Щедровицький Г. П. Избранные труды.* — М., 1995. — С. 75, 74).

²¹ „Системна орієнтація” і „системна ідеологія” в якості категорій логіки чи епістемології означають, як відомо, тотожність засобів і методів мислення або єдність об’єкта вивчення.

²² Все це завдяки своїй орієнтації на розмаїтість, немонологічність, немонотонність і загалом на нетоталітарність не тільки дуже нагадує собою, як на мене, ренесансний принцип „varietas” (див. про цей принцип: *Козлик І. В. Вступ до історії західноєвропейської літератури середньовічної цивілізації.* — Івано-Франківськ, 2003. — С.250–253), але й досить таки співзвучне певним тенденціям сучасного постмодерного мислення, що втілюються зокрема в ідеї рівноправності будь-яких культурно-семіотичних мов висловлювання, в мотиві еkleктизму, тобто об’єднання в одне різних культурних феноменів, стилів, традицій тощо, в ідеї цілісної множинності неоднозначного за своєю природою дискурсу, в немоноцентричній світоглядній орієнтованості тощо (див. про це: *Постмодернисты о посткультуре. Интервью с современными писателями и критиками.* — М., 1998. — С. 92, 94; *Лук’янець В. С., Соболев О. М. Філософський Постмодерн.* — К., 1998. — С. 14–15).

1. Принцип методологічної терпимості та гносеологічної повноти.

Загальним місцем у всіх наукознавчих роботах чи не завжди було твердження про необхідність знання ученим попереднього наукового досвіду, адже саме у формі контакту з вже наявним і сформованим знанням наука розвивалася від самого свого початку. Без цієї діалогічної спадкоємності неможливий акт пізнання, тобто неможливий приріст нового наукового знання і вихід на нові цілепокладання, проблеми і нові способи проблематизації. Так само вже давно цілком усвідомлена нелінійність стосунків між новим і старим знанням, завдяки якій старе знання отримує у новому знанні своє нове життя, воно актуалізується, відкриває для себе новий простір і нові форми функціонування²³. Нарешті, не є чимось новим і вимога орієнтуватися у наукових дослідженнях перш за все на фундаментальні роботи, які своєю парадигмою мислення задають науковій думці певний перспективний простір розгортання, хоча вимога ця далеко не завжди реалізується у конкретній науковій практиці, принаймні у літературознавчій сфері²⁴.

У цьому відношенні продуктивність діяльнісного підходу, який реалізує себе зокрема в методологічній організації системно-структурних (не у вузько структуралістському розумінні цього визначення) досліджень, полягає у тому, що він, по-перше, не відкидає жодного з існуючих варіантів предметної та методологічної роботи, а, навпаки, приймає їх і показує місце, роль й необхідність кожного, бере їх у взаємозв'язках і взаємовідношеннях та у певному співвідношенні і залежності від цілого і усім цим сприяє

²³ Про це на прикладі співвідношення механіки Ньютона і теорії відносності Ейнштейна, а також планківської фізики — див.: *Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В.* Сучасний методологічний дискурс: Оновлення методологічної культури. — С. 113, 223.

²⁴ Ось чому, до речі, вимогу наукової спадкоємності і опори на фундаментальні студії в тій чи іншій галузі літературознавства чи у сфері конкретної досліджуваної проблематики я свого часу підкреслено виніс саме у якості окремого актуального методологічного принципу науки про літературу (див.: *Козлик І. В.* Історія зарубіжної літератури Середньовіччя і доби Відродження. Західноєвропейська середньовічна література. Частина перша. Вступ. — Івано-Франківськ, 2000. — С. 11; те ж саме: *Козлик І. В.* Про методологічні засади викладання зарубіжної літератури // *Зарубіж. літ. в навч. закл.* — К., 2001. — С. 11; *Козлик І. В.* Вступ до історії західноєвропейської літератури середньовічної цивілізації. — С. 28).

розвиткові кожного з видів творчої роботи, по-друге, повністю враховує те, що будь-який з можливих розривів в культурно-історичній ситуації не може бути тривалим і повинен бути заповнений якоюсь миследіяльнісною конструкцією — без вимоги, щоб це була одна-єдина конструкція: із ситуації розриву можна „йти в різні боки, а куди найдоцільніше йти — визначається не цією ситуацією, а перспективними траєкторіями нашого подальшого руху”²⁵. При цьому вся система методологічної роботи для того й створюється, щоб „розвивати все сукупне мислення й сукупну діяльність людства”, а раз так, то й реальною метою системно-структурної методології цілком доречно постає „не усунення і подолання тої чи іншої групи спеціальних проблем, а забезпечення постійного і безперервного системного розвитку діяльності”²⁶.

Через те, що діяльність (миследіяльність) трактується методологами не як процес, а як структура, що складається з різнорідних елементів, то одним з найважливіших механізмів її розвитку висувається механізм безперервного зняття вже зреалізованих в ній процесів і переведення їх в набір засобів та методів, які у своїй сукупності і складають загальний арсенал людської культури. А це дає можливість встановити, що якщо між старими і новими засобами можна знайти певну генетичну закономірність, то між дослідними процедурами, які дослідник вибудовує кожен раз наново з певних засобів, зіткнувшись з новим об’єктом і переслідуючи конкретні дослідницькі цілі, генетичної закономірності не існує, так як процедури завжди визначаються будовою об’єкта, до якого застосовуються. Тому „вчення й аналіз процедур діяльності... неминуче веде до зміни законів життя самої діяльності”²⁷.

²⁵ Щедровицкий Г. П. Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок. — С. 113, 111, 112. Важливо, що „методологічна машина”, взята у рамках ідеї методологічної організації системно-структурних досліджень, може бути спрямована на найрізноманітніший матеріал: на системно представлені натуральні об’єкти, на системні знання та проблеми, на системні аналоги процедур, методик і методів дослідної та проектної роботи тощо (див.: там само. — С. 110–111).

²⁶ Щедровицкий Г. П. Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок. — С. 112.

²⁷ Щедровицкий Г. П. Теория деятельности и её проблемы // Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология. — М., 1997. — С. 260–261.

Крім того, діяльнісний підхід акцентує на тому, що ті чи інші з останніх за часом наукові уявлення не можуть присвоювати собі статус так званого *сучасного поняття* саме тому, що не містять у собі раціонального позитиву попередніх уявлень: в історії пізнання немає прямої (= лінійної) спадкоємності, через що поглиблення знань в одному відношенні досягається ціною спотворення чи навіть втрати інших моментів знання, а чинні аспекти більш ранніх за часом теорій не досягаються в поняттях більш пізніх та розвинутих теорій²⁸.

Разом з тим декларація цих настанов у формі „загального місця” є сьогодні — в конкретних умовах соціокультурної ситуації Постмодерну²⁹ — недостатньою і вимагає їх більш серйозного узагальнюючого осмислення та конкретизації, зокрема в межах нового переосмислення сутності методології³⁰ як такої і з урахуванням щонайменше наступних ключових для нашого соціокультурного сьогодення чинників: 1) поняття культури як штучного щодо природи утворення; 2) поняття розвитку, яке включає в себе різноманітні форми й сфери закономірної спадкоємності між попереднім і наступним, структурне ускладнення (приріст нового) й активну свідому діяльність; 3) характер співвідношення „природного” і „штучного” у

²⁸ Див. про це: *Мамардашвили М. К.* Некоторые вопросы исследования истории философии как истории познания // Вопросы философии. — М., 1959. № 12. — С. 59–71. Загалом, як відомо, характеристика і конструювання так званого *сучасного поняття*, виділення його складових первісно передбачають аналітичну оцінку та певну фільтрацію наявного історичного досвіду, тобто виокремлення в ньому, з одного боку, тих положень, які можна вважати істинними та „необхідними” для „сучасного” знання, і тих, що оцінюються, як історично подолані, а, значить, хибні (див.: *Щедровицкий Г. П., Садовский В. Н.* К характеристике основных направлений исследования знака в логике, психологии и языкознании // Щедровицкий Г. П. Избранные труды. — М., 1995. — С. 524–525; стисло і конкретно про методи, критерії та лінії роботи по емпіричному опрацюванню історії знання, а також про загальні логічні уявлення про механізми й закономірності розвитку знань та систем знань — див.: там само. — С. 525–528).

²⁹ Про проблематику культурного існування в умовах наявної сьогодні соціокультурної ситуації Постмодерну — див.: *Козлик І.* Теорія літератури в ситуації „кінця теорії літератури” // Слово і час. — К., 2003. — № 9. — С. 5–15.

³⁰ Досить сказати, що саме у векторі обґрунтування методології як інтегративного над предметного суперпростору Г. П. Щедровицький особливо наполегливо зазначає: „...нічого не треба заздалегідь викидати, давайте все візьмемо, все будемо тримати. ...методолог ...найтолерантніший з людей. Я кажу: все добре, що вигадали люди, бо люди не помиляються. ...А далі я обираю те, що мені подобається. Те, з чим я можу працювати. ...Нічого не викидаю, усім можу користуватися, про все знаю... Я примножую цим своє багатство — можливих різних точок зору і способів мислення” (*Щедровицкий Г. П.* Философия, методология, наука. — С. 518).

розвитку науки; 4) поняття сучасності, незводиме до скороминущого сьогодення.

Виходячи з того, що знання розвиваються не з взаємодії з навколишнім емпіричним світом, а перш за все з так званої філіації ідей³¹, варто згодитися з вимогою переосмислити трактування одного з лідерів сучасної постпозитивістської філософії науки Томасом Куном уявлень про так звану наукову революцію як про витіснення (заміну) однієї „парадигми” іншою³². Послідовно проведене врахування штучного ґатунку людської культури і характеру співвідношення у розвитку науки „природного” і „штучного” примушує постійно зважати на те, що люди, як пише Г. П. Щедровицький, „змушені створювати таке уявлення про телеологічно зорієнтований розвиток знань, щоб у своїй штучній та цілеспрямованій діяльності ...зберігати, ...примножувати й розгортати людську культуру та людські способи діяльності”³³. При цьому, як відомо, дослідники завжди тісно пов’язані з тими чи іншими системами „логосу” (науки), з їх внутрішнім іманентним розвитком³⁴, з наукою, мисленням, культурою, взятими

³¹ Знання породжує знання: є одні ідеї, вони переробляються в інші ідеї, — ця теза з царини фіхтеансько-кантівської парадигми мислення і сьогодні не втрачає своєї чинності.

³² Див.: *Kuhn T. The Structure of scientific revolutions.* — Chicago; London, 1962. Що ж до обґрунтованого цим американським філософом антикумулятивізму (твердження про несумірність і непереодимість між мовами і змістовними моделями різних систем світобачення), то, зазначає з цього приводу Г. П. Щедровицький, «Т. Кун з самого початку так задав свою абстракцію і так виділив усі її моменти, щоб вони не мали прямого і безпосереднього відношення до внутрішнього змісту науки, до „логосу»» (див.: *Щедровицький Г. П. Логико-епистемологические и социально-психологические мотивы в современной методологии науки // Щедровицький Г. П. Философия. Наука. Методология.* — М., 1997. — С. 292). Правда, усе це не елімінує позитиву кунівської концепції, зокрема ідеї про соціокультурну обумовленість наукового пізнання, про вплив на розвиток науки позанаукових — психологічних, політичних, культурних і т. і. — факторів.

³³ *Щедровицький Г. П. Логико-епистемологические и социально-психологические мотивы в современной методологии науки.* — С. 292. До критичного переосмислення кунівського тлумачення наукової революції спонукає і філософська розробка проблеми діалогу як способу пізнання світу. „Визнання принципової незвідності відношень між науковими теоріями до жорсткої конкуренції, — пишуть з цього приводу сучасні українські філософи, — яка примушує теорії вишиковуватись у послідовний лінійний ряд, надає ідеї діалогу у природничо-науковому пізнанні прав громадянства: діалог як метод пізнання тією самою мірою притаманний природничому, як і гуманітарному пізнанню, оскільки мислення завжди здійснюється в ситуації діалогу — чи то реального, чи внутрішнього» (*Лук’янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури.* — С. 106).

³⁴ «Реальний розвиток систем знань і методів дослідження відбувається завжди у відповідності з іманентними можливостями „логосу” і в межах „зони” його найближчого розвитку (тому ...наука вирішує не ті завдання, які *потрібно* вирішити, а лише ті, які вона *може* вирішити)» (*Щедровицький*

одночасно у їх минулому та у їх передбачуваному майбутньому. Ось чому з точки зору діяльнісного підходу методологічно важливо трактувати науку у тісному зв'язку з її логіко-епістемологічними й культурно-історичними представленнями, тобто у пов'язаності з історичним розвитком самого „логосу”, а також чітко уявляти собі і враховувати взаємозалежність між логіко-епістемологічними, культурно-історичними планами і процесами, з одного боку, та соціально-психологічними планами і процесами, з іншого³⁵.

Загалом можна цілком упевнено стверджувати, що сьогодні цивілізація сягнула тієї межі, коли вже не можна ставитися до культурного, в тому числі і наукового, досвіду вибіркового, як це постійно траплялося в попередні епохи, не можна будь-яку його складову виводити з поля уваги-пам'яті і цим переводити в статус неіснуючої. Зараз мусимо враховувати (утримувати в зоні уваги) цю спадщину у всій її приступній нам повноті, а, значить, загальновідоме твердження про необхідність врахування суб'єктом культуротворчої діяльності попереднього досвіду мусить змінити свій статус і піднятися на рівень активного методологічного принципу — *принципу методологічної терпимості і гносеологічної повноти*. Активний характер цього принципу полягає у тому, що повноту культурної спадщини неможливо взяти як щось готове, котре механічно можна зняти з полицки, її неможливо лише пасивно переказати чи процитувати, поставитися до неї як до простої (номінальної) наявності минулого в сенсі готового взірця норм, правил тощо. Її можна відродити тільки у власних культуротворчих пошуках, у власноручному прокладанні свого ж таки Буттєвого Шляху.

І тут принципово важливо не обмежуватися лише орієнтацією перш за все на досвід зарубіжних досліджень, тенденція до чого цілком закономірно сьогодні присутня³⁶. Принципово важливим є те, щоб первісно зайняти

Г. П. Логико-эпистемологические и социально-психологические мотивы в современной методологии науки. — С. 284).

³⁵ Див.: Щедровицкий Г. П. Логико-эпистемологические и социально-психологические мотивы в современной методологии науки. — С. 292, 293. Див. також про це: Щедровицкий Г. П. Методология и наука. — С. 294, 295.

³⁶ Закономірно, бо на наших вітчизняних теренах неминуче доводиться нейтралізувати негативні наслідки ідеологічної диктатури і інтелектуальної ізоляції, які були панівними в умовах

свідомо-методологічну позицію, зорієнтовану на самостійну постановку оригінальної перспективної проблематики, ініційованої особливостями історичного досвіду власної вітчизняної культуротворчої діяльності. Без заняття „самостійної позиції” (= умова справжньої свободи) не можна отримати і надійні стимули у справжній сучасній науково-дослідній роботі.

У свою чергу, висунення принципу методологічної терпимості і гносеологічної повноти у ролі провідної методологічної настанови (припису, застереження) передбачає перенесення у надпредметну площину загальної методології і питань про форми і способи взаємодії між знанневими парадигмами (говорячи кунівським терміном), тобто актуалізує також необхідність переосмислення в межах діяльнісного підходу і висунення на рівень свідомих методологічних настанов чи принципів таких традиційних методологічних проблем, як синтез знань, гносеологічні опозиції „об’єкт–суб’єкт” та „об’єкт–предмет”.

2. Принцип синтезу знань. В умовах подолання сцієнтизму і явної залежності розвитку науки від практичної діяльності людства проблема синтезу знань, тобто питання про можливість об’єднання і співорганізації знань у єдину систему, вже не може, з точки зору сучасної методологічної парадигми мислення, ототожнюватися з проблемами побудови єдиної теоретичної (філософської чи наукової) системи знань чи проблемами побудови й організації наукової теорії (= наукового предмета). Розвиток наукових пошуків у різних предметних сферах, вивчення одного і того ж об’єкта різними науками призвів, по-перше, до активізації методологічної ситуації в науках, коли стосовно одного і того ж існують різні знання, і, по-друге, до того, що об’єкти пізнання все більше опиняються в ситуаціях вирішення різних соціотехнічних задач (включаючи, наприклад навчання і

розвитку науки за радянських часів. Саме тому ця компенсаторська робота, це надолуження втраченого у минулому теж має своє позитивне значення. Проте, і тут не можна не погодитися з Г. П. Щедровицьким, проста орієнтація на зарубіжні дослідження (підходи, теорії тощо) має, щонайбільше, „просвітницьку” спрямованість і значення і, хочемо ми того чи ні, але так чи інакше рухається в межах настанови „наздогнати, не відстати, бути в курсі справи тощо” — настанови, якої в ролі основного цілепокладання, враховуючи наш радянський ідеологічний досвід, варто би позбутися (див.: *Щедровицький Г. П. Методология и наука.* — С. 294).

виховання) і тому набувають комплексного характеру (= перетворюються в об'єкти соціотехнічної дії³⁷), що примушує застосовувати до них знання з різних наукових предметів. А оскільки організація кожного суто науково-предметного знання, як зазначає Г. П. Щедровицький, „у принципі виключає будь-яку можливість органічного об'єднання його зі знаннями з інших наукових предметів”, то стосовно синтезу знань мова ведеться про можливість отримання цілісного науково-теоретичного зображення багатостороннього (комплексного) об'єкта³⁸. Саме цьому і підпорядковуються відомі на сьогодні три механізми синтезу знань, до яких належать: 1) систематизація знань для їх використання у практичній діяльності, 2) систематизація знань для їх трансляції (передачі) та навчання, 3) систематизація знань для створення різнобічної теоретичної картини досліджуваного об'єкта.

Специфіка і ефективність діяльнісного (системомиследіяльнісного) підходу до проблеми синтезу знань, на противагу, скажімо, емпіричному і формальному підходам³⁹, полягає в тому, що він, спираючись на вихідну епістемологічну опозицію „знання–об'єкт”, застосовує в повному обсязі методологічну схему „подвійного знання”, яке включає у себе як уявлення про об'єкт як такий, так і уявлення про знання, що цей об'єкт описують та

³⁷ Про неспівпадіння об'єкта соціотехнічної дії з об'єктами вивчення окремих наук — див.: *Щедровицький Г. П. Синтез знань: проблемы и методы // Щедровицкий Г. П. Избранные труды. — М., 1995. — С. 635.*

³⁸ Див.: там же. — С. 635.

³⁹ З точки зору емпіричного підходу будь-яке знання про складний об'єкт виступає як безліч ніяк не організованих положень, висловлених в різні часи и в різних умовах багатьма вченими. Ці положення є нерівноцінними, тому що в них дійсні пізнавальні досягнення часто-густо переплітаються з ілюзорними уявленнями, обумовленими скороминущими суспільними ситуаціями і просто хибними ходами думки. В свою чергу, формальний підхід зводить об'єкт до суми тих сторін, властивостей, які у ньому раніше були відкриті. Методологічно кожна із зафіксованих у знанні властивостей об'єкта тлумачиться як відображення його субстанційної частини, а реальна система об'єкта розуміється як така, що складається з цих частин. При цьому формальні зв'язки об'єднання, які встановлюються у площині знань, просто переносяться „всередину” самого об'єкта й проголошуються його структурними зв'язками. Ні перший, ні другий підходи, на думку Г. П. Щедровицького, не враховують специфічної природи знань (як проєкцій об'єкта, які „знімаються” з нього при різних його „поворотах” при вирішенні спеціальних завдань) та їх стосунків з об'єктом дослідження, тому не здатні дати синтетичного уявлення про справжню побудову об'єкта (детальніше про це — див.: *Щедровицький Г. П., Садовский В. Н. К характеристике основных направлений исследования знака в логике, психологии и языкознании. — С. 524; Щедровицкий Г. П. Синтез знань: проблемы и методы. — С. 637, 639–640).*

зображають, і — головне — враховує неспівпадіння між системами знакових (формальних) зображень об'єкта з його реальною структурою. Тут чітко усвідомлюється, що оперування зі знаковою системою зображення об'єкта завжди суттєво відрізняється від безпосереднього оперування з самими об'єктами, а також те, що, будь-який спосіб синтезу знань жорстко пов'язаний зі специфічними способами отримання цих знань, тобто „процедури абстракції і процедури синтезу, отримані засобом абстракції уявлень і знань, повинні... утворювати єдиний пізнавальний механізм”⁴⁰.

А звідси впливає перетлумачення на основі діяльнісного підходу самого змісту проблеми синтезу знань, в якому, виходячи з аналітики цього питання, наявної у роботах Г. П. Щедровицького, вирізняються такі принципові аспекти:

— неможливо отримати вирішення проблеми синтезу знань, залишаючись у площині самих лише наявних знань, бо сам факт наявності декількох незалежно отриманих один від одного теоретичних уявлень, які мали різні цільові настанови, ще не дає підстави для постановки питання про можливий зв'язок між ними, якщо вони первісно отримувалися безвідносно до мети синтезу знань;

— для того, щоб здійснити об'єднання різних понять в цілісну систему, необхідно: а) вибудувати принципово іншу вихідну позицію, яка дасть змогу з самого початку розгортати єдину структуру предмета дослідження у векторі знаннєвого синтезу; б) здійснити особливу роботу по відтворенню структури того об'єкта, проєкціями якого є вже наявні знання і таким чином проаналізувати всі ті процедури, за допомогою яких ці знання були отримані⁴¹;

⁴⁰ Див. про це докл.: *Щедровицький Г. П.* Синтез знаний: проблемы и методы. — С. 644, 636; *Щедровицький Г. П.* О развитии исходных понятий „формальной” и „содержательной” логик // *Щедровицький Г. П.* Избр. труды. — М., 1995. — С. 34. Про схему „подвійного знання” і двошаровість об'єктивно-наукового знання — див. також: *Щедровицький Г. П., Садовский В. Н.* К характеристике основных направлений исследования знака в логике, психологии и языкознании. — С. 537; *Щедровицький Г. П.* Заметки о мышлении по схемам двойного знания // *Щедровицький Г. П.* Избранные труды. — М., 1995. — С. 475–476..

⁴¹ Див.: *Щедровицький Г. П.* Синтез знаний: проблемы и методы. — С. 645–647.

— здійснити процес синтезу знань означає: на основі створення в системі наукового предмета специфічного (незнанневого з традиційної точки зору) функціонального представлення об'єкта і засобом перебудови знань в їх власній площині „вітворити структуру об'єкта в чомусь зверх вже наявних знань про нього і в доповнення до них”⁴²; повторне зіставлення вже існуючих знань з отриманим на їх основі новим зображенням об'єкта у світі спеціальної цільової настанови на синтез дозволяє зробити ці різні знання теоретично однорідними і тому такими, що піддаються органічному об'єднанню в одне *складне знання*, яке виводиться з вказаного специфічного *конфігуративного зображення об'єкта*⁴³.

3. Принцип зняття гносеологічної опозиції „суб'єкт–об'єкт” і подолання наслідків породженого нею психологізму теорії пізнання. Покладання в основу методологічної роботи категорій мислення і діяльності (а згодом і категорії мислєдіяльності⁴⁴), як і орієнтація діяльнісного (мислєдіяльнісного–системомислєдіяльнісного) підходу на епістемологічну опозицію „знання–об'єкт”, спонукають до перегляду питання про методологічну вагомість традиційної гносеологічної опозиції „суб'єкт–об'єкт” і переоцінки тих наслідків, до яких призвело у розвитку науки її використання. Іншими словами, переосмислення сутності і значення власне методологічної роботи у другій половині ХХ століття змусило переглянути відповідь на питання: хто є носієм мислення і діяльності (мислєдіяльності),

⁴² Там же. — С. 647, 653.

⁴³ Для здійснення синтезу знань, пояснює Г. П. Щєдровицький, безперспективно просто приймати за вихідне якесь одне з уже наявних системних представлень (зображень) об'єкта, а потрібна побудова саме нової систематичної теорії об'єкта, яка онтологічно обумовлює і пояснює існуючі різноманітні знання про об'єкт і при цьому відкриває нові перспективи його подальшого дослідження. Таке нове синтетичне зображення об'єкта російський методолог і називає *моделлю-конфігуратором* (див. про це: Щєдровицький Г. П. Синтез знань: проблемы и методы. — С. 653–656, 663; див. також: Щєдровицький Г. П., Якобсон С. Г. Заметки к определению понятий „мышление” и „понимание” // Щєдровицький Г. П. Избранные труды. — М., 1995. — С. 481; Щєдровицький Г. П., Генисаретский О. И. Методологическая картина дизайна. — С. 326).

⁴⁴ Введення Г. П. Щєдровицьким поняття *мислєдіяльності* мало на меті акцентувати на тому, що за всієї своєї нетотожності мислення і діяльність неможливо розглядати одне без одного (див.: Щєдровицький Г. П. Философия у нас есть. — С. 23).

якщо існує лише одна одиниця — весь універсум людських мислення і діяльності?

Традиційною, звичною і розповсюдженою на середину — другу половину ХХ століття була наступна позиція: поняття діяльності виводилося з поняття „поведінки” і розглядалося як атрибут окремої людини, як те, що нею виробляється, створюється і здійснюється, сама ж людина тлумачилася як „діяч”, а діяльності відповідно приписувався особистісний характер. Така позиції ґрунтувалася на схемі „психологічний суб’єкт – об’єкт”, яка, на думку Г. П. Щедровицького, сягає ще часів французького філософа і теолога П’єра Абеляра (ХІІ століття) і є цілком продуктивною в період локківського сенсуалізма⁴⁵, санкціонувала стосунки протиставлення (опозиції, включаючи відчуженість) між людиною як суб’єктом і світом об’єктів. У такій парадигмі сприйняття немає ні мислення, ні діяльності — є лише люди, які мислять, а мислення і розуміння постають як одне і те ж саме (= мислення завжди здійснює пізнання). Результатом упровадження такої позиції в науці виявилася її психологізація, змішування теорії пізнання з психологією, куди відносять, щонайменше, дві складові: 1) „спробу занурювання на людський матеріал, який феноменально звичний”; 2) „виведення вищих форм з нищих — сприйняття, уявлення й інших форм чуттєвості”⁴⁶.

Разом з тим вже у Декарта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля, Маркса і Гумбольдта (в останнього стосовно мови/мовлення) можна знайти підстави для відмови від звичної гносеологічної опозиції суб’єкт-об’єкт. Ці підстави зводяться до ідеї тлумачення діяльності як субстанції особливого ґатунку, яка покриває, пов’язує і об’єднує між собою суб’єкт і об’єкт, а також передбачають ставлення до суспільства як до того, що вже включає в себе об’єктивний світ⁴⁷. Подальший розвиток цих підстав у векторі зняття

⁴⁵ Щедровицький Г. П. Стратегия научного поиска // Щедровицький Г. П. Философия. Наука. Методология. — М., 1997. — С. 510.; Щедровицький Г. П. Перспективы и программы развития СМД-методологии. — С. 570.

⁴⁶ Щедровицький Г. П. Перспективы и программы развития СМД-методологии. — С. 581.

⁴⁷ Характеристику історичної лінії у розвитку гносеології: відношення „знання-об’єкт” (до Канта) → відношення „суб’єкт як індивід – об’єкт” (у Канта) → відношення „суб’єкт як суспільство – об’єкт” (Гегель, Маркс) → зняття вказаної опозиції у Маркса і після нього

опозиції „суб’єкт-об’єкт” на базі діяльнійної (системомиследільнійної) методології, а також повне врахування характеру співвідношення у розвитку науки „штучного” і „природного” та тенденції до антисцієнтизму, примушує переглянути звичні уявлення про базові засади і провідні фактори гносеологійної і науково-гносеологійної діяльнійності. Стисло цей перегляд, що орієнтується на первісне розрізнення актуально існуючих сутностей (= попперівському світу змістів мислення, які існують самі по собі⁴⁸) та феноменальних суб’єктивних проявів (примар), можна, як на мене, звести до таких концептуальних положень.

1. Діяльнійність — не атрибут окремої людини, а первісна універсальна цілісність, що є значно ширшою за самих „людей”. Тому діяльнійність має *безособовий* характер: вона „захоплює” людей і примушує „поводити” себе певним чином. Самі люди „виявляються *належними до діяльнійності*, включеними до неї або як *матеріал*, або як *елементи* разом з машинами, речами, знаками, суспільними організаціями і т. п. Діяльнійність виявляється *системою* з багатьма і дуже різноманітними функціональними й матеріальними компонентами і зв’язками між ними”⁴⁹. Система людської діяльнійності виявляється *неоднорідною поліструктурою*: до неї входять багато ніби накладених одна на одну структур (а ті теж складаються з багатьох окремих структур, між якими існують ієрархічні відношення) і об’єднує вона

(Дюркгейм, Піаже) — див.: Щедровицький Г. П. Логика и методология науки // Щедровицький Г. П. Философия. Наука. Методология. — М., 1997. — С. 210–212. До речі, в подібному напрямі рухався у своїх міркуваннях про діалог між людьми єврейський філософ-діалогіст Мартін Бубер (1878–1965). За М. Бубером, «діалог між людиною і людиною — це відношення між „Я” і „Ти”, яке не є суб’єктивною подією, оскільки людина не уявляє „Ти” в своєму власному мисленні, а зустрічає його. Щоб експлікувати <пояснити> факт зустрічі, М. Бубер вводить поняття „Між”: місце зустрічі знаходиться не в „Я” і не в „Ти”, воно є Між, яке одночасно підкреслює розрив між „Я” і „Ти”, але і зв’язує „Я” і „Ти”, встановлюючи при кожній зустрічі можливу єдність між ними» (Лук’янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологійної культури. — С. 101–102).

⁴⁸ Див. теорію трьох світів британського філософа, логіка і соціолога Карла Поппера (1902–1994), яка по-своєму актуалізує ще платонівське уявлення про світ ідей і світ речей і одночасно виводить мислення з зони прямолінійної підлеглості суб’єкту: Грицанов А. А. Поппер // Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. — Мн., 1998. — С. 534.

⁴⁹ Щедровицький Г. П. Исходные представления и категориальные средства теории деятельности. — С. 241–242. Визначення діяльнійності як системи, пояснює Г. П. Щедровицький, „характеризує в першу чергу *наші власні способи аналізу та зображення діяльнійності*”, які повинні відповідати досліджуваному об’єкту (там само. — С. 245).

багато різних і різновекторних процесів, які протікають з різним темпом і в різний час⁵⁰. Тому коли йдеться про діяльність, немає сенсу звертатися до окремих її носіїв і шукати її закони, скажімо, у фізіологічній побудові окремої людини. Субстанційність діяльності означає те, що вона має власні внутрішні іманентні закони і є незалежною від свого матеріального біологічного субстрата (= окремих людей). Ось чому, коли вибудовують ідеальний предмет з метою визначення деяких законів і закономірностей, звернення до побудови самого матеріалу є невиправданим⁵¹.

Так само коли йдеться про „норми” діяльності, то мається на увазі «той об’єктивний склад і та структура діяльності, які тільки і можуть забезпечити вирішення завдання... В цьому відношенні „норма” не залежить від суб’єктивних засобів окремих індивідів і тому може розглядатися загалом безвідносно до індивідів»⁵².

2. Мислення теж є особливою безособовою субстанцією, що має свої закони й існує в соціокультурному просторі і по відношенню до якої, на думку В. Я. Дубровського, людина постає випадковим і не єдиним носієм і матеріалом⁵³. Звідси, пише Г. П. Щедровицький, „не людина мислить, а мислення мислить через людину”⁵⁴. Таке розуміння субстанційності мислення передбачає незалежність мислення від субстанції матерії, чим заперечує тезу про одновекторну лінійність у стосунках між ними. А це, в свою чергу, переводить у розряд методологічно неспроможних: а) положення

⁵⁰ Ось чому, на відміну від Т. Парсонса, Г. П. Щедровицький вважає, що теорія діяльності об’єднуватиме цілу низку різних наукових предметів, кожен з яких характеризуватиметься своїми особливими „одиницями” діяльності (див. про це: *Щедровицький Г. П. Исходные представления и категориальные средства теории деятельности.* — С. 243).

⁵¹ *Щедровицький Г. П. Теория деятельности и её проблемы.* — С. 255–256, 264.

⁵² *Щедровицький Г. П. О принципах анализа объективной структуры мыслительной деятельности на основе понятий содержательно-генетической логики // Щедровицький Г. П. Избранные труды.* — М., 1995. — С. 467.

⁵³ „Можна реалізувати мислення на людях, а можна на змішаних системах людей і машин” (*Щедровицький Г. П. Перспективы и программы развития СМД-методологии.* — С. 561).

⁵⁴ *Щедровицький Г. П. Философия у нас есть.* — С. 11. В іншому місці Г. П. Щедровицький пише про людину як агента мислення (див.: *Щедровицький Г. П. Теория деятельности и её проблемы.* — С. 255). Пор. з Тейлоровою тезою з його праці „Подолання епістемології” про людину як „агента знання” (див.: *Після філософії: кінець чи трансформація? / Пер. з англ.* — К., 2000. — С. 418–419, 12 й ін.).

про відображення мисленням реального світу; б) трактування мислення як еманациї людини і людської свідомості; в) інтепретацію мислення як натурального об'єкта чи породження природи (= мислення як вища форма матерії, яка з'являється в ході еволюції останньої)⁵⁵. Більше того, діяльнісний підхід заперечує тезу про наявність лише одного єдиного поліфункціонального мислення, яке завжди є таким, що пізнає. Натомість стверджується уявлення про те, що є взагалі багато різних типів організації мислення (науковий, проектувальний, програмуючий), і сама здатність мислити чи не мислити, творити чи не творити належить не індивіду, а „визначається приналежністю до того чи іншого функціонального місця в соціальних структурах <виховання, освіта>”⁵⁶.

3. Якщо є як особливі субстанції реальність мислення та реальність діяльності (мислєдіяльності), які живуть за своїми законами і розгортаються у своїх особливих механізмах, і є те, що людина в даний момент розуміє, то звідси органічно випливає такі загально методологічні наслідки.

Наслідок перший — зміна уявлень про реальність. „Реальність залежить від мислення” і саме це, з точки зору діялісного підходу, задається у дійсності мислення, тобто не тільки онтологізується, об'єктивується і реалізується, а, в принципі, постає первинним світом (тим, що власне є, власне існує), а „світ людей, чи люди як такі з їх психологією, є вторинний світ, реалізація світу мислення і діяльності”, а, значить, потрібно „розглядати світ мислення і діяльності, а не світ людей, оскільки люди є випадковими епіфеноменами світу мислення і діяльності”⁵⁷.

Наслідок другий — десуб'єктивізація гносеологічного процесу. У процесі розгортання мислення і діяльності відбувається відчуження індивіда, який у вигляді знака на схемі перетворюється у момент об'єктивності (суб'єкт як об'єкт думки) і цим протиставляється людині як суб'єктові актуальної роботи (перетворюється, як пише Г. П. Щєдровицький, в Gegenstand — в те, що

⁵⁵ Див. про це: Щєдровицький Г. П. Философия у нас есть. — С. 11, 13, 17.

⁵⁶ Там же. — С. 10, 9.

⁵⁷ Щєдровицький Г. П. Перспективы и программы развития СМД-методологии. — С. 562, 570.

протистоїть мені): „Отримати знання про те, що є суб’єктивним, неможливо”⁵⁸. Таким чином, ідея безсуб’єктивності (безособовості) мислення і діяльності не означає абсолютного нехтування людиною у пізнавальному процесі, а означає лише переінтерпретацію її як суб’єкта пізнання в принципово іншій, відмінній від традиційної, парадигмі. Значення суб’єктивного чинника у пізнавальній діяльності при цьому не заперечується абсолютно, а лише виводиться в іншу площину — площину її обов’язкових спонукаючих і стимулюючих факторів: суб’єктивація потрібна для того, щоб з’явилося суб’єктивне відношення до гносеологічної роботи, тобто справжня зацікавленість у досліджуваному питанні: „...щоб була наука, — пише Г. П. Щедровицький, — треба бути об’єктивним, і, щоб була наука, треба бути суб’єктивно зацікавленим”⁵⁹.

Наслідок третій — зняття лінійності у стосунках між мисленням й чуттєвими формами сприйняття і переінтерпретація співвідношення раціонального мислення і чуттєвого мислення в гносеологічному процесі.

Мислення як окрема субстанція вважається таким, що сформувалося і розвивається ортогонально (ніби під прямим кутом, перпендикулярно) до різних форм чуттєвого сприйняття, підкорюючи, асимілюючи та включаючи їх у себе за принципом активного освоєння⁶⁰. Послідовне врахування складної взаємодії у процесі пізнання між чуттєвим мисленням і абстрактно-логічним мисленням, коли кожне з них постійно проявляє свою незаперечну необхідність й актуальність щодо питання про істинність⁶¹, примушує

⁵⁸ Там же. — С. 574, 571, 570. Іншими словами, пояснює російський методолог, мислитель повинен собі намалювати онтологічну картинку об’єктивності, яка і задаватиме (і задає) зміст його думки, чому, власне, і потрібне подолання у науковій і загалом гносеологічній діяльності психологізму, що означає викорінення з неї суб’єктивності (див.: там само. — С. 574).

⁵⁹ Там же. — С. 575.

⁶⁰ Там же. — С. 581.

⁶¹ Порівнюючи у цьому аспекті хибні з точки зору фізики чуттєві (тобто сформульовані лише на основі спостережень) закони про швидкість руху і падіння тіл Арістотеля й істинні абстрактно-логічні закони творців нової механіки Галілея і Ньютона, Г. П. Щедровицький зазначає, що „хибні закони Арістотеля відображають реальну об’єктивну дійсність точніше, правильніше, ніж істинні закони Галілея і Ньютона, взяті самі по собі. У процесі переходу від явища до сутності, від чуттєво-конкретного до логічно опосередкованого абстрактного люди переходять до абстракцій, що позначають якості і відношення, які не мають чуттєвих еквівалентів, проте ці абстракції є такими, що на їх основі можна пояснити всі інші властивості та відношення

вважати основою сучасного наукового мислення й загалом сучасної науково-гносеологічної діяльності складний двовекторний процес руху по низхідній (від чуттєво-конкретного до логічно абстрактного з метою виходу на неповні однобічні абстракції) та по висхідній (від логічно абстрактного до логічно конкретного з метою поєднання абстракцій в єдине поняття). „Сукупність усіх суджень і висновків, — пояснює Г. П. Щедровицький, — за допомогою яких ми, починаючи з чуттєво-конкретного, переходимо до чуттєво-абстрактного, потім до логічно-абстрактного і, врешті-решт, знову піднімаємося до логічно-конкретного — увесь цей процес, який розглядається як результат наукового дослідження, представляє собою сучасне поняття... і є знанням про той чи інший предмет”⁶².

4. Принцип розрізнення об’єкта і предмета. Цей принцип спирається на схему, якою оперував ще Г. В. Ф. Гегель і яка, у тлумаченні Г. П. Щедровицького має такий вигляд: об’єкт — це те, що існує (до знання та науки і незалежно від них), але якщо спитати, яким є об’єкт, то це означатиме неминуче піти від об’єкта й питання про нього і відповідати на питання про предмет. Іншими словами, будь-яка відповідь на питання про те, яким є об’єкт, є побудовою предметних уявлень і винесенням знань. І якщо об’єкт фіксується в різноманітних емпіричних проявах (скажімо, одиничні речі можуть слугувати подібним емпіричним матеріалом), то предмет ще тільки треба сформулювати.

досліджуваних об’єктів. Ось ці якості і відношення, вихідні щодо інших, які виводяться з них, і є сутностями того чи іншого порядку. Тільки на їх основі можна вибудовувати образ предмета, але самі по собі, одні, вони нічого не можуть пояснити, самі по собі вони зовсім не відповідають дійсності” (Щедровицький Г. П. Современная наука и задачи развития логики // Щедровицький Г. П. Философия. Наука. Методология. — М., 1997. — С. 36).

⁶² Щедровицький Г. П. Современная наука и задачи развития логики. — С. 37. Додам, що і розробка у XX столітті філософії діалогу на досвіді розвитку природознавства теж базується на неприйнятті диференціюючої опозиції „суб’єкт–об’єкт”. „Ми з самого початку, — читаємо у В. Гейзенберга, — перебуваємо в осередді взаємовідносин людини і природи, і природознавство являє собою лише частину цих відносин так, що загальноприйнятий поділ світу на суб’єкт і об’єкт, внутрішній світ і зовнішній, тіло і душу вже є неприйнятним і веде до утруднень. Отже, і в природознавстві предметом дослідження є вже не природа сама по собі, а природа, оскільки вона підлягає людському запитуванню, тому й тут людина знову-таки зустрічає саму себе” (Гейзенберг В. Шаги за горизонт. — М., 1987. — С. 300–301; Лук’янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури. — С. 108).

«Предмет знання..., — наголошує Г. П. Щедровицький, — формується самим знанням. ...Починаючи вивчати чи просто „включаючи” в діяльність який-небудь об’єкт, ми беремо його з однієї чи декількох сторін. Ці виокремлені сторони робляться „замісниками” чи „представниками” усього багатостороннього об’єкта; вони фіксуються у знаковій формі знання. Оскільки це знання про те, що об’єктивно існує, воно завжди об’єктивується нами і як таке утворює „предмет”»⁶³. Не дивлячись на те, що цей предмет правомірно розглядається як адекватний об’єкту, він все ж не тотожний об’єктові, бо є „продуктом людської пізнавальної діяльності” і тому підлягає особливим закономірностям, які не співпадають із закономірностями самого об’єкта⁶⁴. „Єдиний шлях зрозуміти природу предмета, — пише з цього приводу Г. П. Щедровицький, — це з’ясування механізму його утворення і

⁶³ Щедровицький Г. П. Проблемы методологии системного исследования // Щедровицький Г. П. Избранные труды. — М., 1995. — С. 165. По суті, те ж саме, тільки з деякими поясненнями і доповненнями — див.: Щедровицький Г. П. Методологические замечания к проблеме происхождения языка // Щедровицький Г. П. Избранные труды. — М., 1995. — С. 307; Щедровицький Г. П., Садовский В. Н. К характеристике основных направлений исследования знака в логике, психологии и языкознании. — С. 530; Щедровицький Г. П. Синтез знаний: проблемы и методы. — С. 642–643.

⁶⁴ Згадаємо, що будь-який акт пізнавальної діяльності, як відомо, включає в себе задачі (чи вимоги), об’єкти, засоби, форми знань і процедури, що їх створюють. При цьому врахування рівнів оперування, що призводить до утворення знань, вимагає розрізняти об’єкт оперування й об’єкт припущення чи віднесення знакових форм. В методологічному плані, пояснює Г. П. Щедровицький, необхідно спеціально виокремлювати процеси породження знань і розглядати операції (чи дії зіставлення), що входять до них, відповідно до тих об’єктів, до яких ці операції застосовні. І тоді виявиться, що саме в об’єкті вивчення, до якого належать усі характеристики, які одержані на різних рівнях породження складного знання, всі ці рівні немовби об’єднуються і знімаються. На базі такого багатоплощинного представлення складного знання виявляються розрізненими і протиставленими один одному ідеальний об’єкт і реальний об’єкт. *Ідеальний об’єкт* виникає після того, коли схемі сенсу мислєдєяльної ситуації та ідеалізації її змісту приписується статус самостійного існування. Саме такий ідеальний об’єкт є ядром і фокусом наукового предмета і предметом власне наукових досліджень, і їх обох стосується методологічна проблема визначення їх кордонів (див. про це: Щедровицький Г. П. Схема мислєдєятельности — системно-структурное строение, смысл и содержание // Щедровицький Г. П. Избранные труды. — М., 1995. — С. 286; Щедровицький Г. П. „Человек” как предмет исследований // Там же. — С. 376). Реальний об’єкт — це те, що припускається за ідеальним об’єктом і розглядається як те, що існує саме по собі і до чого ідеальні об’єкти відносяться у процесах практичного застосування і використання знань. *Реальний об’єкт* завжди залишається більш багатим, ніж будь-яка сума отриманих на даний історичний момент знань про нього (див. про це: Щедровицький Г. П. Синтез знаний: проблемы и методы. — С. 640, 641). При цьому світ ідеальних предметів не може фактично заперечувати реальний спостережуваний світ, „тому що останній врешті-решт, на другому плані, виступає герменевтичним гарантом світу ідеального. Ця парадоксальна роздвоєність переходу між світами є руйнацією античної герменевтики (розуміння „по природі”) і початком розвитку герменевтики сучасної науки” (Лук’янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури. — С. 183).

структури, ...аналіз його як площин заміщення, що послідовно надбудовуються одна над одною”⁶⁵.

Ось чому в загальній методології, побудованій на діяльнісному підході, піддається сумніву традиційна теза про те, що для реконструкції процесу пізнання потрібна реконструкція (зображення) об’єкта як такого. Адже людина, пояснює Г. П. Щедровицький, „реконструюючи об’єкт, по суті справи, реконструює свій спосіб діяльності з ним”. Звідси „єдиний спосіб реконструкції об’єкта — це аналіз того способу діяльності, який ми використали, пізнаючи цей об’єкт”. А, значить, „те, що ми називаємо предметом нашого вивчення, і є діяльність з об’єктом”⁶⁶. Більше того, дослідник завжди має справу з предметом, який фіксує об’єкт *системним* чином, тобто представляє його в багатьох елементах (чи епістемологічних одиницях) своєї структури, коли у всій повноті та конкретності об’єкт існує не в якійсь одній з них, а тільки у всій їх сукупності.

Саме поняття ж предмета вивчення, як відомо, будується на відношенні між знаннями та їх об’єктом і утворює у предметі такі два однаково важливі з власне методологічної точки зору і взаємопов’язані між собою плани: 1) план фіксації самого зв’язку між знанням і об’єктом, коли створюється уявлення про систему (= предмет в чистій епістемології), яка охоплює об’єкт і знання у якості своїх елементів і породжує в них такі властивості, що їх до цього не було і не могло бути; по-друге, план фіксації „бачення” об’єкта крізь знання, тобто крізь зміст, зафіксований у знанні (= предмет як спеціальний науково-предметний зміст). Звідси до даного об’єкта можна побудувати декілька різних предметів дослідження⁶⁷, і сам об’єкт може виступати у предметах різних наук.

⁶⁵ Щедровицький Г. П. Проблемы методологии системного исследования. — С. 167. Така позиція базується на діяльнісному визначенні предмета як ієрархованої системи заміщень об’єкта знаками, що входять у певні системи оперування, які опредмечуються в якості реально існуючих у вигляді наукової літератури чи виробничої діяльності суспільства по створенню і використанню знакових систем (див.: там само. — С. 168).

⁶⁶ Щедровицький Г. П. Логика и методология науки. — С. 222, 223.

⁶⁷ Йдеться про те, що, наприклад, предмет під назвою „мова” є далеко не єдиним способом представлення відповідного об’єкта. Так само полягає справа і з предметом, який називають „художня література”.

Нарешті, сам характер предмета, з діяльнісної точки зору, „залежить не тільки від того, який об'єкт він відображає, але й від того, навіщо цей предмет сформований, для вирішення якої задачі. Задача дослідження і об'єкт є тими двома факторами, які <телеологічно> визначають..., як, за допомогою яких засобів — прийомів і способів дослідження — буде сформований необхідний для вирішення даної задачі предмет”⁶⁸.

Так виникає необхідність у новому логіко-методологічному представленні предмета дослідження, яке б з самого початку виходило не лише з схем речення чи висловлювання як єдиної логічної одиниці, що завжди було властивим для традиційної логіки, а з „принципу множинності логічних одиниць і незводимості їх як за функціями, так і за побудовою до знань”⁶⁹, на якому базується так звана змістовно-генетична логіка як теорія мислення і його організованостей, як наука про мислення і наукові предмети.

Отже, з точки зору змістовно-генетичної логіки будь-який цілісний науковий предмет як мінімальна одиниця, що функціонує і розвивається в історичному процесі, включає в себе такі вісім блоків різних епістемологічних одиниць:

1. **Факти** („дослідні”, „експериментальні”) чи **одиниці емпіричного матеріалу**. Сучасний український філософ О. М. Кравченко відзначає в якості докорінної загальної риси наукової герменевтики недовіру до безпосередніх свідчень свідомості, до проголошеного Рене Декартом принципу безпосередньої достовірності самосвідомості, підкреслюючи при цьому також, що смисл не виникає сам собою з вивчення емпірії⁷⁰.

⁶⁸ Щедровицький Г. П. Синтез знаний: проблемы и методы. — С. 643, 642; Щедровицький Г. П., Садовский В. Н. К характеристике основных направлений исследования знака в логике, психологии и языкознании. — С. 530, 529; Щедровицький Г. П. Методологические замечания к проблеме происхождения языка. — 307. Пор.: О соотношении синхронного анализа и исторического изучения языка. — М., 1960. — С. 75–77.

⁶⁹ Див.: Щедровицький Г. П. Историко-научные исследования и логическое представление науки // Щедровицький Г. П. Философия. Наука. Методология. — М., 1997. — С. 275, 278..

⁷⁰ Див.: Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В. Сучасний методологічний дискурс: Оновлення методологічної культури. — С. 176. В цьому відношенні цілком слушно О. М. Кравченко нагадує і думку О. Ф. Лосева, що, підкорившись факту, людина применшує самостійну смислову стихію розуму і не дає йому розгорнути всі приховані у ньому можливості (див.: Лосев А. Ф. Бытие. Имя. Космос. — М., 1993. — С. 74).

У свою чергу, з точки зору діяльнісного підходу факти інтерпретуються не як база, з якої починається діяльність, а як особливий елемент і організованість діяльності, який виникає *на перетині* практики, вимірювання та конструювання і пов'язує апріорне, що репрезентується конструюванням, з апостеріорним, що реалізується у дослідженні. Вимірювання (чи безпосередні спостереження) і конструювання як організованості діяльності утворюють одне ціле дослідження. „На факті і безпосередньо в практиці реалізується схематизуюча і обов'язково конструктивна людська думка. А вся діяльність загалом (яка осмислена і така, що містить мислення у собі) не взаємодіє з об'єктами, так само як вона не взаємодіє з фактами, а включає як одні, так і другі в себе”⁷¹. При цьому підхід до факту з системної точки зору означає розкладання об'єкта як мінімум на чотири шари, тобто на шар процесів, шар функціональних структур, шар організованостей матеріалу та шар організованостей субстрату⁷²;

2. **Засоби вираження**, куди входять „**мови**” різного типу, описані, скажімо, в логіці, різноманітні (власні чи запозичені з інших наук) поняття, **категорії і їх системи**. Категорії як особливий клас понять визначають вихід на об'єктивність, відповідаючи на рівні принципу на питання, які саме об'єкти знаходяться за нашими словами⁷³. При цьому категоріальні визначення відносяться до об'єкта опосередковано — через предмет, бо характеризують певні способи аналізу та зображення об'єкта. Операційно-діяльнісний аналіз понять і знань, виходячи з

⁷¹ Щедровицький Г. П. Стратегія научного пошука. — С.511.

⁷² Там же. — С. 510, 511.

⁷³ Див. про це: Щедровицький Г. П. Філософія, методологія, наука. — С. 515–516. Пор. з висловлюванням Х. Ортеги-і-Гасета : „...неможливо безпосередньо пізнати дійсність у її повноті, нам нема іншого вибору, як самовільно створити собі дійсність, припускаючи, що речі виглядають так, а не інакше. Це дає нам схему, себто загальне поняття, чи мережу понять, крізь яку ми дивимось на справжню дійсність, як крізь сітку координатів, тоді, і тільки тоді, ми можемо скласти собі приблизне уявлення про неї. В цьому полягає науковий метод, ...в цьому полягає всяка розумова діяльність... Життя — це боротьба з речами, серед яких ми мусимо встоятись. Поняття — це стратегічний план, який ми складаємо, щоб відбити їхню атаку” (Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Пер. з ісп. — К., 1994. — С. 95, 96).

форми якогось поняття чи знання, що вже склалося, дозволяє зводити його до системи операцій і дій, які породжують зміст цього поняття чи знання⁷⁴. Справжній зміст будь-якого категоріального визначення розкривається за основними характеристиками наукового предмета. Ці ж характеристики створюють і той „шаблон”, за яким можна порівнювати різні категоріальні визначення. При цьому саме категорії: а) задають побудову усіх блоків наукового предмета, б) „керують усіма мислительними рухами всередині блоків і переходом від одних систем до інших в рамках загальної структури наукового предмета. Ось чому будь-яка принципова зміна в способах фіксації й опису якого-небудь об’єкта засобами науки означає разом з тим зміну апарата категорій, які характеризують наше мислення; і навпаки — зміна основних категорій, які визначають рівень і способи нашого мислення, повинна призводити і призводить до перебудови усіх блоків наукового предмета”⁷⁵. Саме категорії як основний засіб теоретичної наукової думки здатні задавати нові сфери пізнання⁷⁶;

3. **Методи і методики**, що фіксують процедури дослідницької роботи. Тлумачення методів і методик як однієї зі складових у структурі наукового предмета чітко пояснює, чому в науці не може бути якогось одного (тим паче панівного) методу дослідження. При цьому наявні у науці методи і підходи не можуть оцінюватися як рівноправні, оскільки така рівноправність можлива тільки тоді, коли не проаналізованою залишається сама пізнавальна ситуація, коли ще не усвідомлено, яка

⁷⁴ Див. про це докл.: Щедровицький Г. П. *Філософія, методологія, наука*. — С. 538. Бібліографія праць з цього питання вказана на с. XXI вступної статті до данного видання.

⁷⁵ Щедровицький Г. П. *Исходные представления и категориальные средства теории деятельности*. — С. 248, 245; Щедровицький Г. П. *Историко-научные исследования и логическое представление науки* // Щедровицький Г. П. *Філософія. Наука. Методологія*. — М., 1997. — С. 277–278.

⁷⁶ Саме тут зберігається принципова функція філософії і її значення для науки: оскільки зміна і розвиток категорій мислення, що є визначальним для будь-якого наукового предмета, здійснюється у рамках і засобами філософії і методології, то можна погодитися з твердженням, що філософія і методологія належать до тих елементів оточення науки, які скеровують функціонування і розвиток наукових предметів (див.: Щедровицький Г. П. *Историко-научные исследования и логическое представление науки*. — С.277–278).

саме проблема постає перед дослідженням і яким саме шляхом її можна вирішити. Вибір методу чи його нове створення пов'язані зі сферою практичних настанов дослідників і спрямовані на в'яснення питання про те, яких саме засобів бракує для вирішення тієї чи іншої актуальної проблеми⁷⁷. Крім того, діяльнісний підхід заперечує можливість автоматичного, механічного застосування старих засобів (методів, методик, категорій тощо) до дослідження нових проблем, бо ці засоби первісно орієнтовані на вже відкриті знання;

4. *Онтологічні схеми і картини*, які зображають ідеальну дійсність вивчення. З точки зору діяльнісного підходу вважається за необхідне чітко розрізнати у сфері мислення світ знань і світ представлень реальності. Оскільки знання і реальність принципово відмінні між собою не лише за шкалою повноти–неповноти, але перш за все за своєю конструктивною морфологією, то, по-перше, у стосунках між ними неможливо йти за принципом відповідності⁷⁸, а, по-друге, уявлення про реальність не можна отримати шляхом перенесення знань зі світу знань у світ реальності. Якщо світ знань традиційно розглядається в епістемології, то світ реальності *задається* в онтології як певному місці у структурі мислення, де потрібно окремо вибудовувати певну світоглядну *картину сутності об'єкта*⁷⁹. *Онтологічні* (чи за визначенням Арістотеля — метафізичні) *схеми і*

⁷⁷ Див. про це: Щедровицький Г. П. Об одном направлении в современной методологии. — С. 387.

⁷⁸ Знання, пояснює Г. П. Щедровицький, „не дають представлення реальності, не в цьому їх призначення і функції... Знання <будучи структурою мислення, представленою у свідомості, з одного боку, образами об'єктів та способами оперування з ними, а з іншого — образами знакових форм та способами оперування з ними> не повинні відповідати реальності, моделі не повинні відповідати < = бути подібними> натурі, бо, якщо б вони відповідали, процедура моделювання була б безглуздою. ...Ми переходимо до моделей тоді, коли маємо якусь натуру і можливі дії з нею..., але не можемо до цієї натурі застосувати ці пізнавальні дії. Тоді ми заміщаємо натуру якоюсь моделлю, ...до котрої можна застосувати ці чи інші дії” (Щедровицький Г. П. Философия, методология, наука. — С. 528, 532–533).

⁷⁹ Див. про це: Щедровицький Г. П. Философия, методология, наука. — С. 528–529, 532, 533, 520. Іншими словами, онтологічна картина на зразок, скажімо, фізичної картини світу чи мовної картини світу, — це, на думку Г. П. Щедровицького, більш точне визначення того, що називається загальною картиною, світоглядною картиною (див.: Щедровицький Г. П. Теория деятельности и её проблемы. — С. 243).

картини — це і є особливе уявлення про об'єкти, наочна загальна схема, крізь яку проглядає об'єкт і в якій кожен знак є багатозначним, це зображення об'єктів як таких, тобто так, як вони ніби існують „насправді”. Мета їх створення — задати об'єкт і цим отримати критерій для оцінки знаннєвих нарацій, для визначення доречності застосування до певного об'єкта тих чи інших понять чи узагальнених форм знань, а також надійний регулятив⁸⁰ самого процесу розуміння як інтелектуальної функції, що забезпечує вихід до об'єктивності⁸¹. Слово „насправді” тут означає не абсолютну відповідність об'єктові, а характеризує певну настанову, згідно з якою дослідник приймає щось за підґрунтя своїх оцінок, за взірєць чи еталон і згідно з цим — „правильним” — уявленням вибудовує всю систему гносеологічно-дослідних процедур. Крім того, вислів «існують „насправді”» чітко вказує, що такі зображення ототожнюються з об'єктом, і це суттєво відрізняє онтологічне представлення об'єкта від знання про нього. Через те, що онтологічна картина використовується виключно у функції самого об'єкта, а не інтерпретується на об'єкт, вона не є знанням у власному розумінні цього слова⁸², а виступає лише тим, що дозволяє сформулювати чи передати знання. Ось чому робота з онтологічними схемами і картинами — це окрема робота, у якій за

⁸⁰ Базово-регулятивна функція онтологічних картин у гносеологічній діяльності підтверджується всією її історією. Так, нагадує Г. П. Щедровицький, Арістотель створив певну онтологічну картину світу для врахування у своєму логічному аналізі змістовної сторони мовних міркувань, поклавши її в безпосередній зв'язок з побудовою сфери знакової форми і сформульованими ним правилами перетворень у ній. Подібні утримувані загальні бачення і розуміння усього того, що відбувається у світі об'єктів, після Г. В. Ляйбніца отримали назву онтологічних картин чи картин об'єктивності, створювати які зобов'язане було філософське мислення і які потім передавалися науці в якості об'єктивної підвалини наукової роботи (див. про це: *Щедровицький Г. П., Алексеев Н. Г., Костеловский В. А.* Принцип „параллелизма формы и содержания мышления” и его значение для традиционных логических и психологических исследований // *Щедровицький Г. П. Избранные труды.* — М., 1995. — С. 13; *Щедровицький Г. П.* *Философия, методология, наука.* — С. 520–521).

⁸¹ Див. про це: *Щедровицький Г. П.* Об одном направлении в современной методологии — С. 364–365, 372; *Щедровицький Г. П.* *Философия, методология, наука.* — С. 520; *Щедровицький Г. П.* *Философия у нас есть.* — С. 15.

⁸² Знання — „це те, що інтерпретується на об'єкт і завдяки цій інтерпретації отримує свій зміст і свій сенс” (*Щедровицький Г. П.* Об одном направлении в современной методологии — С. 372, 373).

допомогою окремих процедур виведення отримують так звані *псевдо-знання* і *псевдо-дані*, які разом з емпіричними і дослідними даними утворюють одне складне знання⁸³. У такому потрактуванні онтологічні картини об'єкта постають засобом особливого зіставлення і зв'язку тих різних за своїм статусом знань про об'єкт, з сукупністю яких доводиться працювати дослідникові. При цьому в залежності від конкретного набору знань і професіональних позицій стосовно об'єкта отримуються різні онтологічні представлення об'єкта⁸⁴, що свідчить про історичний характер онтологічних уявлень, коли вони постають достеменними лише з історично обмеженої точки зору. І саме через те, що від цього обмеження неможливо нікуди подітися, власне і необхідно завжди розглядати об'єкт у зв'язці з набором знань про нього і так само завжди зіставляти й пов'язувати між собою такі різнотипні знання, як знання про об'єкт та знання про знання⁸⁵;

5. **Моделі**, які репрезентують окремі об'єкти дослідження. Якщо за традиційного науково-споглядального підходу дослідники, як відомо, йдуть *від* емпірично виявлених залежностей *сторін* об'єктів *до* певних їх структурних *зв'язків* і таким чином аналізують, розчленовують в абстракціях заданий об'єкт, то в системі діяльнісного підходу вже у початковій точці дослідник будує, конструє інший — структурний — об'єкт у якості замісника чи моделі досліджуваного об'єкта: „Через те, що структура моделі будується самим дослідником, вона відома, а тому що вона розглядається як модель досліджуваного об'єкта, то вважається пізнаною і структура останнього”⁸⁶. Загалом в системі

⁸³ Див.: Щедровицький Г. П. Стратегия научного поиска. — С. 492, 501, 498, 494. (про „псевдо-знання” та „псевдо-дані” — див.: там же. — С. 490–493).

⁸⁴ Онтологічна картина об'єкта виявляється таким загальним уявленням про об'єкт чи такою моделлю останнього, які призначені пояснити характер існуючих знань і зняти суперечливості, які в них виникають. Онтологічна схема чи картина об'єкта створюється на основі елементів пізнавальних ситуацій й „машин” наукового знання при описі розвитку останніх (див. про це докл.: Щедровицький Г. П. „Человек” как предмет исследований. — С. 371–373).

⁸⁵ Див. про це: Щедровицький Г. П. Принцип и общая схема организации системно-структурных исследований и разработок. — С. 99.

⁸⁶ Щедровицький Г. П. Проблемы методологии системного исследования. — С. 178.

наукового предмета структурні моделі „призначені зображати об’єкт (практичний чи ідеальний, представлений в онтології) як такий, об’єкт, взятий у цілому, тобто безвідносно до тих чи інших окремих можливостей його пізнання і практичного застосування. Модель об’єкта виступає по функції як сам об’єкт і накладається на нього у всій сукупності зафіксованого в ній змісту, між різними елементами якого не можуть існувати властиві формальному знанню відмінності між тим, що виявляється емпірично, і тим, що приписується гіпотетично, тому що структура моделі оцінюється перш за все з точки зору її відповідності структурі об’єкта. Не дивлячись на те, що моделі завжди будуються, виходячи з наявних знань про об’єкт, вони пояснюють не тільки те, що вже відомо про об’єкт, але й здатні наводити ще на цілу низку додаткових властивостей об’єкта, які безпосередньо не містяться в наявних знаннях. Справа в тому, що „модель завжди багатша властивостями, ніж сума знань, за якими вона будується. Вона зображає об’єкт у цілому і, подібно до об’єкта, може розглядатися з різних сторін..., зіставлятися з різними засобами і методами аналізу і... повертатися різними сторонами”, даючи різні проєкції. Але маючи знання про структуру моделі, можна при кожному „повороті” самим задавати ті її складові, які будуть відображатися у відповідній проєкції. При цьому конструйованість об’єктів-моделей не відмінняє задачі емпіричного аналізу структури вихідних досліджуваних об’єктів: створені структури об’єктів-моделей стають поруч з емпіричними описами, дають їм певні формальні засоби, які повинні бути доповнені особливими прийомами емпіричного аналізу⁸⁷;

6. **Сукупність загальних знань**, які вибудовуються в даному науковому предметі і об’єднуються в систему теорії. Своєрідною рамкою для віднесення уявлень про знання у сфері системно-структурного підходу

⁸⁷ Див.: Щедровицкий Г. П. Синтез знаний: проблемы и методы. — С. 662–663, 665; Щедровицкий Г. П. Проблемы методологии системного исследования. — С. 179.

виступає картина діяльності, де знання розглядаються як організованості і елементи діяльності, що живуть за її законами, є знанням в його цілісності і розгортаються з власної знакової форми. Іншими словами, „знання постають носіями процесів діяльності і на них замикаються функціональні структури діяльності”⁸⁸. Так протрактоване знання має форму, що структурно розгортається, і володіє «багатьма різними змістами й сенсами, які змінюються в залежності від того, в які монади мислення, розуміння і діяльності попадають фрагменти його <знання> форми. ...у кожному моменті життя знання, які ми фіксуємо за визначеністю його форми, у цього знання будуть різні сенси і змісти. ...те, що ми називаємо „знанням”, існує у безлічі різних форм, пов’язаних одна з одною *траєкторіями життя* знання...; ...кожна форма є *варіантом*... відносно до інших форм існування... цього ж самого знання»⁸⁹. Ось чому принцип множинності форм проявів знання висувається прихильниками діяльнісного (системно-структурного) підходу як *п р о в і д н и й* *м е т о д о л о г і ч н и й* *п р и н ц и п*.

7. **Проблеми** наукового дослідження, які фіксують невідповідності між наповненнями інших блоків наукового предмета і визначають загальний характер та напрям процесів науково-дослідної діяльності, що перебудовують ці наповнення⁹⁰. При цьому враховується, що всі

⁸⁸ Щедровицкий Г. П. Проблемы и проблематизация в контексте программирования процессов решения задач. — С. 437–438.

⁸⁹ Щедровицкий Г. П. Проблемы и проблематизация в контексте программирования процессов решения задач. — С. 442–443

⁹⁰ Див.: Щедровицкий Г. П. Исходные представления и категориальные средства теории деятельности. — С. 247–248. З цих семи складових наукового предмета чотири, а саме онтологічні схеми і картини, засоби, методи та проблеми, завжди розроблялися в філософії та в зародкових структурах природничо-наукової методології чи в захоплених наукою системах філософського і методологічного мислення, але в будь-якому разі це відбувалося поза межами власне наукових предметів. І це не випадково, бо саме філософія та методологія, як свідчать існуючі дослідження, „керують функціонуванням і розвитком наукових предметів”, зокрема саме зміна і розвиток категорій мислення, які здійснюються в рамках і засобами філософії та методології, є визначальними для всіх наукових предметів (там само; про це — див. також: Розин В. М. Структура современной науки; Москаева А. С. Математика и философия; Розин В. М., Москаева А. С. Предметы изучения структуры науки // Проблемы исследования структуры науки. — Новосибирск, 1967). До речі, так само не в спеціальних наукових дослідженнях, а лише у власне

проблеми мають історичний характер: вони залежать від історії розгортання і розвитку людської діяльності і тому сам вибір тих чи інших проблем визначає точки і сфери у траєкторіях цієї історії, завдяки чому відбувається поєднання індивідуальної людської дії з історією людства. Історичний характер проблем зумовлює те, що у своїй діяльності, яка завжди розгортається в конкретних об'єктивних умовах історичного руху, в тому числі зміни проблем, доводиться постійно здійснювати вибір: триматися традиційних проблем чи формувати нові проблеми, що відповідають новим структурним ситуаціям⁹¹. Звідси людська діяльність або відповідає історичному рухові, або йде наперекір йому⁹².

8. **Цілі та задачі** наукового дослідження. Здійснення науково-дослідної діяльності, зазначає Г. П. Щедровицький, передбачає формулювання цілей у вигляді тематичних завдань, тобто переводу проблеми в нестандартні задачі, і цим — вихід до планування свідомих й змістовних рішень. Саме з отримання завдання та його виконання у формі рішення нестандартної задачі й починається, власне кажучи, науковий пошук. Нестандартність означає те, що така задача не вирішується наявними засобами і вимагає проблематизації, тобто „роздумів”, зосередження дослідника на власній мислєдіяльності — як на її досвіді (знання про знання), так і на тому, що у цьому досвіді відсутнє (знання про незнання = власне проблема). А це останнє можливе тільки у тій системі знання, яку можна назвати площиною

методологічному аналізі вперше з'являється і постановка питання про об'єкт як такий, на відміну від „даності” його в тій чи іншій формі знання (див. про це: *Щедровицький Г. П.* Проблеми методологии системного исследования. — С. 164).

⁹¹ Нові проблеми, зазначає Г. П. Щедровицький, можуть або запозичуватися зі сторони, тобто з іншої національної культурної традиції, або викликаються до життя власними національними суспільними й соціокультурними ситуаціями (див. про це: *Щедровицький Г. П.* Методология и наука. — С. 297). У будь-якому разі проблеми вимагають до себе з боку дослідника свідомо-методологічної позиції (див. про це: *Щедровицький Г. П.* Проблема исторического развития мышления // *Щедровицький Г. П.* Избранные труды. — М., 1995. — С. 503).

⁹² Про це, а також про шляхи реалізації спадкоємності в постановці проблем — див.: *Щедровицький Г. П.* Методология и наука. — С. 296–298.

структурно-функціонально організованого простору⁹³: тут порожні, незаповнені місця структури існують так само, як і морфологічно заповнені місця. Звідси при проблематизації основне питання полягає в тому, чи є в наявності такий функціонально організований простір, який дозволяє взнати те, чого ще немає, що ще невідоме у процесі вирішення задачі і що необхідне для досягнення тих чи інших цілей. Проблематизації підлягають усі вищеназвані складові рівні наукового предмета⁹⁴. У цілому задачі теж виконують у процесі дослідної роботи регулятивну функцію, примушуючи брати об'єкт з нової сторони, виокремлювати в ньому нові властивості, утворювати відповідно до останніх нові знання, і одночасно актуалізуючи питання про відношення між „старими” і „новими” знаннями як в аспекті синтезу між ними, так і в аспекті можливості їх використання для досягнення намічених цілей⁹⁵.

Між всіма вказаними складовими системи наукового предмета існують відношення і зв'язки рефлексивного відображення, і саме для їх прояснення і потрібен аналіз процедур і механізмів науково-дослідної діяльності, які входять у процеси функціонування і розвитку наукового предмета. І в залежності від того, «який процес виокремлюється, предмет виступає або у вигляді *штучно перетворюваного об'єкта*, або у вигляді *природного мінливого цілого*, або у вигляді „машини”, що переробляє деякий *матеріал*»⁹⁶. При цьому береться до уваги, що науковий предмет завжди

⁹³ Необхідне для проблематизації структурно-функціональне представлення систем мислення і діяльності з власне методологічної точки зору включає в себе: уявлення про продукт процесу рішення проблемної задачі, уявлення про первісний матеріал, уявлення про засоби мислення й діяльності, уявлення про методи рішення проблемної задачі (див. про це: Щедровицький Г. П. Проблемы и проблематизация в контексте программирования процессов решения задач. — С. 468.

⁹⁴ Див. про це: Щедровицький Г. П. Проблемы и проблематизация в контексте программирования процессов решения задач. — С. 459–461, 463, 466, 467, 469, 470–471.

⁹⁵ Див.: Щедровицький Г. П. Синтез знаний: проблемы и методы. — С. 636–637.

⁹⁶ Щедровицький Г. П. Исходные представления и категориальные средства теории деятельности. — С. 247. «Наприклад, — ілюструє свою думку Г. П. Щедровицький, — якщо з системи наукового предмета виділити „емпіричний матеріал” і „теоретичні знання” і вважати, що мета науки полягає в перекладі „фактів” у форму „теоретичного знання”, то вся система наукового предмета виступить у вигляді „машини”, яка здійснює цю переробку» (там само). Про структуру наукового предмета і більш детальне пояснення до неї — див. також: Проблемы исследования

існує і змінюється у широкому оточенні інших наукових (у вузькому розумінні слова) предметів, так і в оточенні інших діяльностей, які не можна звести до власне науки, зокрема таких, як загальна методологія, філософія й ін., а, значить, повинен розглядатися не ізольовано, а у взаємозв'язку з ними.

Загалом методологічне представлення наукового предмета, здійснене на засадах змістовно-генетичної, а не традиційної, логіки, надає те необхідне абстрактне підґрунтя, яке:

— так переінтерпретовує критерії власне наукового відтворення об'єкта, що, з одного боку, зберігають свою чинність традиційні наукові вимоги (аналіз досвіду попередніх досліджень з метою виявлення його внутрішньої проблематики, емпірична перевірка теоретичних — онтологічних і категоріальних — уявлень), а з другого — базує всю роботу на прийомі багатьох знань, що передбачає як врахування нетотожності знакової форми знань і характеристик самого об'єкта пізнання, так і розгортання предмета вивчення при роботі відразу з декількома різними зображеннями і представленнями об'єкта⁹⁷;

— дозволяє не тільки більш чітко конкретизувати питання про сутність науки і відмінності „наукового” від „ненаукового”, але й дозволяє практично зняти рецидив сцієнтизму, пов'язуючись з іншими представленнями — соціологічними, культурно-історичними, соціально-психологічними тощо⁹⁸. Іншими словами, йдеться не про нехтування наукою як такою і її багатим попереднім гносеологічним (теоретичним і практичним) досвідом, а лише про вимогу не вичерпувати все мислення суто наукою.

структуры науки (материалы к симпозиуму). — Новосибирск, 1967. — С. 106–190; *Щедровицкий Г. П.* Исходные представления и категориальные средства теории деятельности. — С. 245–248, 271–277; *Щедровицкий Г. П.* Принцип и общая схема организации системно-структурных исследований и разработок. — С. 104–105; *Щедровицкий Г. П.* Системное движение и перспективы развития системно-структурной методологии // *Щедровицкий Г. П.* Избранные труды. — М., 1995. — С. 75–76; *Щедровицкий Г. П.* Проблемы методологии системного исследования. — С. 165, 167, 173, 177, 179; *Щедровицкий Г. П.* Синтез знаний: проблемы и методы. — С. 648–652.

⁹⁷ Див. про це: *Щедровицкий Г. П.* Рефлексия // *Щедровицкий Г. П.* Избранные труды. — М., 1995. — С. 487; *Щедровицкий Г. П.* Смысл и значение // Там же. — С. 563.

⁹⁸ Див. про це: *Щедровицкий Г. П.* Историко-научные исследования и логическое представление науки. — С. 278.

Таким чином, діяльнісний (системодіяльнісний) підхід, на якому ґрунтується сучасна загальна методологія як самостійна надпредметна галузь мислення і діяльності, виходить з того, що „об’єкт” і „предмет” є двома принципово різними утвореннями, які мають різні закони „життя” (= функціонування і розвитку) і, входячи в структуру знання, визначають його розвиток по різних лініях. Першою реальністю світу загалом і основною одиницею світу мислення і діяльності зокрема є предмети, а об’єкти та об’єктивний світ — це друга, вторинна реальність, тому рухатися треба саме від предметів як тієї феноменальної реальності, на якій вибудовується людський культурний світ.